

Zelfbeschikking, veiligheid en gelijkheid

Hoe we die van binnenuit kunnen bevorderen

Inhoudsopgave

Inleiding ▶

1. Probleemschets ▶

- ▶ 1.1. Meer zelfbeschikking en minder discriminatie
- ▶ 1.2. Genderongelijkheid
- ▶ 1.3. Gender gerelateerd geweld
- ▶ 1.4. Discriminatie van LHBT-personen
- ▶ 1.5. Verschillen tussen en binnen gemeenschappen
- ▶ Samenvatting

2. Beschrijving werkwijzen ▶

- ▶ 2.1. De missie: sociale normen veranderen en empowerment
- ▶ 2.2. De doelgroep
- ▶ 2.3. Een stevig netwerk
- ▶ 2.4. Voorbereiding bijeenkomsten
- ▶ 2.5. Uitgangspunten over hoe verandering te bereiken tijdens en na de bijeenkomsten
- ▶ 2.6. De aanpak tijdens de bijeenkomst
- ▶ 2.7. Werkvormen tijdens de bijeenkomsten
- ▶ 2.8. Randvoorwaarden
- ▶ Samenvatting

3. Alle methodieken in vogelvlucht ▶

- ▶ FSAN: Jiheeye
- ▶ HTIB: De methodiek in een notendop
- ▶ IOT: Yeni Pencere
- ▶ SMN: Het gesprek in vrijheid
- ▶ Stichting Kezban: Socratische gespreksvoering
- ▶ Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah (LWM):
- ▶ Socratische Dialoog, gericht op Verandering van binnenuit
- ▶ VON: Changemakers methodiek

4. Werkzame mechanismen ▶

- ▶ 4.1. Sociale normen veranderen
- ▶ 4.2. Een community based approach
- ▶ 4.3. Inleving en empathie stimuleren
- ▶ 4.4. Empowerment
- ▶ 4.5. Kennis vergroten
- ▶ Samenvatting

5. Tips uit de praktijk ▶

- ▶ Samenvatting en conclusie

Bronnenlijst ▶

Inleiding

Meer zelfbeschikking, veiligheid en gelijkheid in Nederland is een mooi en ambitieus doel maar ook een doel dat bereikbaar is. In deze publicatie lees je hoe de **Alliantie Verandering van Binnenuit** gestaag naar dit doel toewerkt binnen migranten- en vluchtelingengemeenschappen en hoe het komt dat deze aanpak die niet 'van bovenaf' maar van 'binnenuit' verandert, zo succesvol is.

De Alliantie Verandering van Binnenuit bestaat grotendeels uit organisaties voor en door mensen met een migranten- of vluchtelingenachtergrond. Zeven zelforganisaties vormen samen het **Consortium Zelfbeschikking**: het Inpraak-orgaan Turken (IOT), Stichting Kezban, Federatie van Somalische Associaties in Nederland (FSAN), Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah, HTIB (Turkse arbeidersvereniging in Nederland) en Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON). De alliantie bevordert veiligheid, gelijkheid en acceptatie van vrouwen en LHBT-personen (lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen, transgenders). Kennisinstituut Movisie ondersteunt de organisaties hierbij door middel van onder meer evaluatieonderzoek en het aanrijken van wetenschappelijke kennis.

Deze bevlogen, betrokken en ervaren organisaties zijn al decennia bezig met de thema's gendergelijkheid, aanpak van huiselijk geweld en seksuele diversiteit. Verspreid over het hele land hebben zij een zeer groot netwerk van kleinere en vaak lokale zelforganisaties van mensen met een migranten- en/of vluchtelingenachtergrond. Door de jaren heen hebben zij onder duizenden migranten en vluchtelingen vertrouwen en gezag opgebouwd. Samen organiseren zij honderden bijeenkomsten door het hele land waarin getrainde gespreksleiders de thema's gender, seksualiteit en het tegengaan van geweld

bespreken met de doelgroep en brengen zo langzaam maar zeker een mentaliteitsverandering op gang.

Door de jaren heen hebben deze organisaties hun eigen methodieken ontwikkeld op basis van hun ervaringen in de praktijk. Maar wat houdt hun succesvolle aanpak precies in? Wat gebeurt er tijdens de bijeenkomsten? De zeven organisaties hebben allemaal hun eigen werkwijzen maar die blijken een gemeenschappelijke basis te hebben. In deze publicatie is die basis beschreven en ook is in hoofdstuk 3 van iedere organisatie kort en bondig de werkwijze uitgelegd. In deze publicatie vind je ook wat de wetenschap weet over deze aanpak: wat de werkzame elementen zijn van de bijeenkomsten die het Consortium Zelfbeschikking organiseert. Maar ook uit de praktijk is hierover interessante informatie.

'Zelfbeschikking, veiligheid en gelijkheid: Hoe we die in Nederland bevorderen' biedt een inkijk in hoe het Consortium Zelfbeschikking emancipatie van binnenuit bevordert via de vele bijeenkomsten in het land. Voor gemeenten, landelijke overheid en sociale professionals biedt dit boek inzicht in waarom, hoe en wanneer het zinvol kan zijn om deze emancipatiebewegingen van binnenuit te ondersteunen en te faciliteren. Nieuwe of andere organisaties die emancipatie van binnenuit willen aanpakken kunnen hier nuttige handvatten vinden. Maar deze publicatie is niet alleen bedoeld voor zelforganisaties van mensen met een migranten- of vluchtelingenachtergrond, want iedereen die in zijn of haar eigen omgeving constateert dat de gelijkheid tussen vrouwen en mannen en de acceptatie van LHBT een flinke stimulans kan gebruiken, kan inspiratie putten uit 'Zelfbeschikking, veiligheid en gelijkheid: Hoe we die van binnenuit kunnen bevorderen'.

1

Probleemschets

In dit hoofdstuk schetsen we in vogelvlucht de problematiek die het Consortium Zelfbeschikking wil veranderen: ongelijkheid tussen vrouwen en mannen, het gebrek aan zelfbeschikking van vrouwen en meisjes, geweld tegen vrouwen en meisjes en discriminatie of uitsluiting van LHBT-personen en de dwang of geweld die daarmee gepaard kan gaan.

1.1. Meer zelfbeschikking en minder discriminatie

Zelfbeschikking is het recht op eigen keuzen en zelfstandigheid, zo stelt Amnesty International. Het individuele recht op zelfbeschikking kan gezien worden als een element van de persoonlijke vrijheid, en daarmee als een grondslag van de mensenrechten. Dat betekent onder meer dat je zelf mag kiezen met wie je een romantische en/of seksuele relatie aangaat en met wie je trouwt en óf je trouwt en of je getrouwd wilt blijven. Het betekent ook dat je zelf mag bepalen hoe je je kleedt, welke studie je volgt en met wie je omgaat.

In Nederland vinden regelmatig schendingen plaats van fundamentele rechten die verband houden met het zelfbeschikkingsrecht: huwelijksdwang, kindhuwelijken, achterlating, eengerelateerd geweld, gedwongen isolement en intolerantie ten aanzien van homo- en biseksuelen en transgenders (Smits van Waesberghe et al., 2017). In het bijzonder voor vrouwen en meisjes staat het recht op zelfbeschikking onder druk. Over het (seksuele) gedrag en kleding van vrouwen en meisjes wordt vaker en harder geoordeeld en geroddeld dan over die van mannen en jongens. Ook krijgen meisjes en vrouwen vaker vanuit hun omgeving minder ruimte voor zelfbeschikking. En ook de

Deelnemers tijdens een bijeenkomst voor gespreksleiders van de Alliantie Verandering van Binnenuit.

zelfbeschikking van LHBT-personen staat vaker onder druk in vergelijking met anderen: zij krijgen vaker minder de vrijheid om de relaties aan te gaan die zij willen, en om zich te kleden en te identificeren zoals zij willen. Het recht op zelfbeschikking voor iedereen sluit daarmee nauw aan bij Artikel 1 van De Nederlandse Grondwet en de Algemene wet gelijke behandeling. Zelfbeschikking vergroten en discriminatie verminderen wordt nagestreefd in alle bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking.

1.2. Genderongelijkheid

Op vele vlakken is er in Nederland geen gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Vrouwen verdienen bijvoorbeeld nog steeds minder voor hetzelfde werk dan mannen (De Jong, 2018). En vrouwen lopen meer kans op het meemaken van (seksueel) geweld door familie en bekenden en hun zelfbeschikking wordt vaker ingeperkt; vooral als het gaat om seksualiteit en relaties. Het ongelijk behandelen van jongens en mannen enerzijds en vrouwen en meisjes anderzijds, als het gaat om relaties en seksualiteit, wordt een 'dubbele moraal' genoemd. Dit speelt over de hele wereld, blijkt uit een meta-analyse over het seksuele gedrag van jongeren. Van mannen wordt veel heteroseksuele activiteit verwacht en van vrouwen dat zij kuis zijn (Marston et al., 2006). In Nederland is deze moraal ook terug te vinden bij zowel mensen met als zonder migratie- of vluchtelingenachtergrond (Vanwesenbeeck, 2011). Dit speelt onder meer onder scholieren met verschillende etnische achtergronden (Felten et al., 2008; De Graaf et al. 2008).

GENDER EN SEKSE

Spreekt men over sekse dan gaat het over de lichamelijke (geslacht) en spreekt men over gender dan gaat het over het sociaal en cultureel construct gebaseerd op verschillen tussen die seksen, zo stellen gender-theoretici (e.g. Butler, Rubin, Halperin). Gendergelijkheid staat daarmee doorgaans voor gelijkheid tussen beide seksen (Barbieri et al., 2017). Dat wil zeggen dat er een gelijke mate van macht is tussen mannen en vrouwen (Barbieri et al. 2017). Maar een nuance is dat zowel bij gender als sekse sprake is van een continuüm met veel variaties (man, vrouw, transgender en interseks). Zie de genderbread.org voor meer uitleg.

1.3. Gender gerelateerd geweld

Internationaal wordt de term 'Gender gerelateerd geweld' ('Gender based violence' in het Engels) gebruikt. Gender gerelateerd geweld is een koepelterm voor diverse vormen van geweld. Het gaat veelal om geweld tegen vrouwen. Volgens de definitie van de Verenigde Naties betreft het geweld dat gepleegd wordt tegen vrouwen omdat zij vrouw zijn en geweld dat vrouwen bovenmatig treft. Het is te beschouwen als een vorm van discriminatie van vrouwen en als mensenrechtenschending (VNG, 2016). Ook mannen kunnen echter slachtoffer worden van gender gerelateerd geweld, vanwege hun geslacht of genderexpressie (Movisie, 2019). Deze vormen lichten we hieronder kort toe.

Gender gerelateerd geweld is zowel in Nederland als wereldwijd een probleem. Vormen betreffen onder meer seksueel grensoverschrijdend gedrag en (ex-) partnergeweld. Bepaalde geweldsvormen komen meer maar niet uitsluitend voor onder groepen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond: eergelateerd geweld, huwelijksdwang en huwelijkse gevangenschap, en vrouwelijke genitale verminking. In onderstaande alinea's lichten we een aantal vormen, waarvoor binnen het Consortium Zelfbeschikking aandacht is, kort toe.

HUISELIJK GEWELD

In Nederland gebruiken we vaak de term ‘huiselijk geweld’ om te verwijzen naar geweld dat iemand uit de huiselijke of familiekring van het slachtoffer pleegt. Vormen van gendergerelateerd geweld vallen eveneens binnen het koepelbegrip ‘huiselijk geweld’. De term ‘huiselijk’ verwijst naar de relatie tussen slachtoffer en pleger, bijvoorbeeld (ex-) partner, gezins- en familieleden en (huis)vrienden en niet naar de plaats waar het geweld plaatsvindt (Movisie, 2018). De kritiek op het gebruik van deze gender neutrale term is dat het niet zichtbaar maakt dat vooral vrouwen slachtoffer zijn en mannen pleger. Vormen van huiselijk geweld zijn onder meer (ex-) partnergeweld, kindermishandeling en verwaarlozing, kinderen als getuige van huiselijk geweld, oudermishandeling, minderjarige of volwassen kinderen die hun ouders mishandelen (oudermishandeling), seksueel grensoverschrijdend gedrag, waaronder seksueel misbruik en seksueel geweld, eerdergerelateerd geweld, huwelijksdwang en huwelijkse gevangenschap, en vrouwelijke genitale verminking (Movisie, 2019).

Seksueel grensoverschrijdend gedrag

Bij positief seksueel gedrag is sprake van wederzijdse instemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid. De partners laten elkaar blijken en zijn ook in staat om de ander te laten weten dat ze het seksuele contact willen, er wordt geen (lichamelijke, psychische of andere vormen van) druk of manipulatie uitgeoefend, en geen van de partners heeft een groot overwicht door macht of leeftijd, waarbij de ander afhankelijk is. De plek waar het plaatsvindt is passend en de personen hebben respect voor zichzelf en voor de ander. Voor kinderen en jongeren komt daar bij dat het seksuele gedrag bij de leeftijd en ontwikkeling past, en dat er een niet al te groot leeftijdsverschil is (max 5 jaar). Wordt

aan een of meerdere van deze voorwaarden niet voldaan dan is er sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Rutgers & Movisie, 2015, Frans, Franck, 2014).

Seksueel geweld is wat de wet als aanranding en verkrachting definieert, dat wil zeggen penetratie (verkrachting) of andere seksuele handelingen (aanranding) waarbij geweld is gebruikt, dreiging met geweld of gebruik is gemaakt van een situatie of toestand waardoor iemand niet in staat was te weigeren (bijvoorbeeld door middelengebruik) (Rutgers & Movisie, 2015). Vrouwen lopen meer kans op seksueel geweld. Uit onderzoek van Atria (2014) blijkt dat 45% van alle vrouwen ooit fysiek en/of seksueel geweld meemaakte en bijna driekwart (73%) ooit seksueel is geïntimideerd. Ook is bekend dat één op de tien vrouwen ooit is verkracht (Römkens, De Jong, Harthoorn, 2014). Uit onderzoek onder jongeren zien we dat meisjes meer kans lopen op slachtofferchap, maar jongens ook slachtoffer kunnen worden: in totaal heeft 17% van de jongens en 44% van de meisjes een seksuele handeling tegen de eigen wil meegemaakt: van zoenen tot anale seks (De Graaf et al., 2017).

Uit het onderzoek ‘Seksuele gezondheid in Nederland’ (2018) onder mensen van 18 tot 80 jaar, komt naar voren dat 4% van de mannen en 19% van de vrouwen de vraag: ‘Bent u wel eens gedwongen om seksuele dingen te doen die u niet wilde?’ bevestigend beantwoordt. Worden zes concrete handelingen beschreven (van zoenen tot penetratie) dan stijgen de percentages naar 19% van de mannen en 53% van de vrouwen. Seksueel geweld heeft 14% van de mannen en 25% van de vrouwen meegemaakt. Bij 75% van de mannelijke slachtoffers en 80% van de vrouwelijke slachtoffers is de pleger een bekende, bij de jongere slachtoffers zijn deze percentages nog hoger. Bij kinderen en jongeren is de pleger vaak een familielid of bekende. Wanneer seksueel geweld plaatsvindt na het 16e jaar is de pleger bij vrouwen relatief vaak een (ex-)partner

(De Graaf, Wijzen, 2018). Uit onderzoek onder jongeren zien we dat meisjes meer kans lopen op slachtofferschap, maar dat jongens ook slachtoffer kunnen worden: in totaal heeft 17% van de jongens en 44% van de meisjes heeft een seksuele handeling tegen de eigen wil meegemaakt: van zoenen tot anale seks (De Graaf et al., 2017).

Uit literatuur blijkt dat de etnische, religieuze dan wel culturele achtergrond 'an sich' geen risicofactor is bij het risico op het ondervinden en vertonen van seksueel grensoverschrijdend gedrag bij jongeren. Factoren die wel invloed hebben op de kwetsbaarheid zijn kennis, experimenteerruimte, leefregels, genderstereotype opvattingen, opvattingen over seksualiteit en ervaring. Deze zijn in meer of mindere mate bij jongeren met een bepaalde etnische of religieuze achtergrond relevant om in beeld te krijgen. (Frans et al., 2016).

(Ex-)partnergeweld

(Ex-)partnergeweld is het lichamelijk, psychisch en/of seksueel getint geweld of de fysieke dwang, waardoor iemand tegen zijn of haar wil emotionele en/of fysieke pijn of letsel ervaart. Geweld tussen partners onderscheidt zich van geweld tegen kinderen in het gezin, doordat partners beiden volwassen zijn (Van Oosten, Visser, Hazebroek & Daru, 2015).

De literatuur maakt onderscheid tussen drie verschillende profielen van partnergeweld, namelijk 'common couple violence', 'intiem terrorisme' en 'gewelddadig verzet' (Daru et al., 2016). Deze verschillende typen geweld worden apart benoemd, omdat elke type geweld een eigen aanpak vereist. Naast fysiek partnergeweld kan geweld ook de vorm van dwang en/of controle aannemen (Daru et al., 2016), of een combinatie van fysiek, psychisch en seksueel geweld.

- Bij 'common couple violence' zijn beide partners zowel slachtoffer als pleger. Dit hoeft niet evenredig aan elkaar te zijn, de ernst en consequenties van

het geweld kan onderling verschillen. Veelal zijn de gevolgen voor de vrouw ernstiger en ervaren zij hiervan ook meer stress (Daru et al., 2016). – Bij 'intiem terrorisme' gaat het veeleer over macht, dominantie, dwang en controle. Bij deze vorm is de man vaker pleger.

- Bij 'gewelddadig verzet' gaat het eigenlijk om zelfverdediging. Hier past iemand (vaak de vrouw) na een lange periode slachtoffer te zijn van intiem terrorisme, geweld toe tegen de gewelddadige, controlerende partner (Daru et al., 2016).

Uit een onderzoek waar uitgegaan is van een beperkte definitie van huiselijk geweld (uitsluiting lichamelijk geweld, seksueel geweld en bedreiging maar geen psychisch geweld) blijkt dat in de laatste vijf jaar 6,2% van de vrouwen en 4,7% van de mannen slachtoffer geweest zijn van minstens één huiselijk geweldincident. Dat zijn in totaal 747.000 vrouwen en mannen van 18 jaar of ouder. In 20% van de gevallen betrof het structureel geweld, dat maandelijks, wekelijks of dagelijks voorkwam. In 56% van de gevallen ging het om partnergeweld dat gepleegd werd door de (ex)partner. Daarvan zijn naar schatting circa 76.000 vrouwen en 13.000 mannen het slachtoffer. Vrouwen zijn dus bijna zes keer vaker dan mannen slachtoffer van structureel geweld door een (ex) partner (Van Eijkern, Downes, Veenstra, 2018).

Vrouwen die een verblijfsvergunning hebben gekregen op grond van gezinsvorming of -hereniging, zijn extra kwetsbaar als het gaat om partnergeweld: als deze vrouwen een verblijfsvergunning krijgen, is deze de eerste vijf jaar gekoppeld aan hun partner en dus afhankelijk van die van hun partner. Deze juridische afhankelijkheid heeft gevolgen voor de zelfstandigheid van vrouwen en kan hen kwetsbaarder maken voor bijvoorbeeld geweld. In Nederland is namelijk de eis dat migranten met een afhankelijke verblijfsvergunning, die slachtoffer zijn van huiselijk geweld, eerst aangifte moeten doen tegen de pleger(s) voordat ze in aanmerking komen voor een onafhankelijke verblijfsver-

gunning (Naaikens, 2019). Maar de drempel om bij partnergeweld aangifte te doen is vaak erg hoog: vaak verhinderen schaamte, angst en schuldgevoel dat (Zwieten, Biesma, Bieleman, 2010). Het slachtoffer schaamt zich vaak voor het geweld, legt de schuld bij zichzelf en worstelt met ambivalente gevoelens als liefde, loyaliteit en afhankelijkheid (Movisie, 2016).

Eergerelateerd geweld

Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken (Ferwerda & Leiden, 2005). Eergerelateerd geweld is de overkoepelende term voor alle vormen van dwang, psychisch en fysiek geweld ter bescherming en herstel van de familie-eer tegen de (vermeende) 'eerschender'. Er is een diversiteit aan vormen van eergerelateerd geweld en gradaties van ernst. Denk hierbij aan verstoting, genezingsrituelen en bezweringen, eermoord, trotsmoord en (gedwongen) zelfmoord. Ook huwelijksdwang en achterlating kunnen hieronder vallen, maar zijn niet altijd een gevolg van een eerkwestie, want hebben soms bijvoorbeeld een financiële of verblijfsrechtelijke reden. Echter, als iemand een dergelijk huwelijk weigert, kan dit alsnog een eerkwestie worden vanwege de geschonden afspraken en uitlopen in eergerelateerd geweld.

Ook vormen van huwelijkse gevangenschap vallen onder eergerelateerd geweld. Het komt voor dat de medewerking van een echtgenoot nodig is om een formeel of informeel, religieus huwelijk te beëindigen. Als de echtgenoot deze medewerking weigert, is sprake van huwelijkse gevangenschap (Bakker & Storms, 2020). Eergerelateerd geweld is de overkoepelende term voor alle vormen van dwang, psychisch en fysiek geweld ter bescherming en herstel van de familie-eer tegen de (vermeende) 'eerschender'. Het kiezen van een niet acceptabele partner en (het vermoeden van) seks buiten het huwelijk zijn

vaak de oorzaak van eer-conflicten in families (Bakker, Schakenraad, van Gent, 2020). Eergerelateerd geweld kan zowel jongens en mannen, als meisjes en vrouwen treffen, al zijn de laatste vaker slachtoffer. De familie-eer hangt veelal af van het 'zedelijke' gedrag van de meisjes en vrouwen binnen de familie. Zij worden beschouwd als de draagsters van familie-eer. Dat betekent vaak dat vrouwen en meisjes zich 'kuis' moeten gedragen en kleden (Brenninkmeijer et al., 2009; Ermers, 2010; Felten & Bakker, 2015), waardoor meisjes en vrouwen veelal niet zelf beslissen over hun seksualiteit en huwelijkspartner. Dit heeft grote gevolgen en is één van de risicofactoren voor suïcidaal gedrag (Van Bergen & Saharso, 2011; Felten, 2010).

Het benoemen van deze vormen van geweld als 'eergerelateerd geweld' heeft ook nadelen. Storms en Bartels (2008) beschrijven hoe 'eer' wordt gekoppeld aan 'geweld' en dat dat slechts in bepaalde situaties opgaat. Eer is een complex begrip met veel verschillende betekenissen waar ook verschillend invulling aan wordt gegeven in landen en binnen groepen (Bartels, 1993; Jansen, 1997). De combinatie met geweld maakt bovendien dat de positieve kanten van eer onbelicht blijven. Centraal in eer staat verantwoordelijkheid voor elkaar, verschillend naar leeftijd en sekse. In Nederland wordt eer vaak beperkt tot eerbaarheid en negatief geassocieerd met geweld. Eer is juist ook nastrevenswaardig omdat het richtinggevend is in gedrag (Bartels, 1993). Hiermee wordt een belangrijke invalshoek gemist: om positief gedrag te erkennen en op te roepen (Storms, Bartels, 2008).

Eergerelateerd geweld komt voor binnen meer patriarchale gemeenschappen waarin de familie-eer moet worden hooggehouden om onderdeel uit te kunnen maken van de gemeenschap. Er is vooral sprake van een groepsconflict (Bakker, Schakenraad, Van Gent, 2020). In Nederland betreft dit in het bijzonder gemeenschappen van mensen van vluchtelingen- en migrantenafkomst maar het fenomeen kan over de hele wereld worden gevonden.

Er is een diversiteit aan vormen van eengerelateerd geweld en gradaties van ernst: van opsluiten en mishandelen tot het verstoten door de familie, achterlaten in het land van herkomst, huwelijksdwang tot eermoord. Brenninkmeijer et al. (2009) stellen dat allereerst de culturele opvoeding en ten tweede de controle van de gemeenschap twee evenredige oorzaken zijn voor het produceren en reproduceren van de eercodes.

Huwelijksdwang

Huwelijksdwang is het dwingen van een meisje/vrouw of een jongen/man tot een huwelijk, door ouders, familie of gemeenschap. Het is een huwelijk waarbij één of beide huwelijkspartner(s) geen zeggenschap heeft (hebben) over de sluiting van de huwelijkse verbintenis en daarmee niet instemt (instemmen). Hieronder wordt ook begrepen: het wel meewerken aan de formele (wettelijke) huwelijkshandelingen, echter onder lichamelijke of geestelijke bedreiging (Bakker & Noor, 2015).

Dwang kan in de vorm van sociale druk, psychische druk, intimidatie, dreiging, fysiek geweld, isolatie of dreiging met achterlating in het buitenland. Er is dus sprake van een glijdende schaal van zachtewang, in de vorm van sociale en psychische druk, tot onder dreiging van fysiek en/of psychisch geweld dochter of zoon dwingen met een door de ouders of andere familieleden uitgezochte partner te trouwen. Of te trouwen vóór een bepaalde leeftijd. Als dwang de vorm aanneemt van – dreiging met – lichamenlijk geweld, dan wordt het aangemerkt als strafbaar gedrag (huiselijk geweld of eengerelateerd geweld), dat via het strafrecht (en hulpverlening) aangepakt kan worden (Bakker & Noor, 2015). Overigens kan huwelijksdwang ook voorkomen om andere redenen bijvoorbeeld financiële redenen (Cornelissens et al., 2009).

Er zijn situaties waarin een huwelijk duidelijk te typeren is als gedwongen. Echter, uit diverse onderzoeken komt ook naar voren dat er een grijs gebied

bestaat tussen vrije keuze en dwang (Storms, Bartels, 2008; De Koning, Bartels, 2005; Sterckx, Bouw, 2005; Hooghiemstra, 2003). Ouders geven vaak aan het beste te willen voor hun kinderen. Argument is dan bijvoorbeeld dat jongeren in verliefdheid een verkeerde keuze kunnen maken en dat jongeren een andere mening krijgen over de waarde van een huwelijk. Als een huwelijk vastloopt kan een echtscheiding volgen. Al wordt ook gezien dat huwelijksdwang evenmin duurzaamheid brengt. Jongeren geven ouders uit verlegenheid of respect soms niet duidelijk aan dat ze geen huwelijk willen met de aangewezen partner, of aanvankelijk wel maar later niet. Communicatieproblemen tussen ouders en kinderen zijn hier vaak het probleem; een belangrijke invalshoek om vrije partnerkeuze te stimuleren (Storms, Bartels, 2008).

Vrije partnerkeuze wint de afgelopen jaren terrein en huwelijksdwang wordt teruggedrongen: jonge vrouwen en mannen met een migratieachtergrond krijgen meer autonomie bij het kiezen van een huwelijkspartner, zo blijkt uit onderzoek van Sterckx, Dagevos, Huijnk en Van Lisdonk uit 2014. In 2015 trad de Wet tegengaan huwelijksdwang in werking. Deze wet behelst onder meer dat de aanstaande echtgenoten meerderjarig moeten zijn. Het OM kan een huwelijk tegengaan middels juridische stappen, evenals de echtgenoten zelf. (Bakker & Storms; 2020).

Gedwongen achterlating

We spreken van een gedwongen achterlating in het buitenland, vaak het herkomstland (van de ouders of grootouders) wanneer de dochter/zoon en/of partner onvrijwillig achtergelaten worden in het land van herkomst. Vaak wordt daarbij het paspoort of de verblijfsvergunning van het slachtoffer afgenomen om terugkeer te verhinderen.

Er zijn verschillende motieven voor achterlating. Bij jongeren, zowel jongens als meiden kan het gaan om een gedwongen huwelijk, bredere problematiek

binnen het gezin (zoals huiselijk geweld en armoede), het ontvluchten van hulpverlening, huwelijksproblematiek tussen ouders of samengestelde gezinnen (Smits van Waesberghe et al., 2019). Daarnaast blijkt achterlating vaak een opvoedingsstrategie: vanwege kinderen die daadwerkelijk (dreigen te) ontsporen, bijvoorbeeld criminaliteit, drank- en drugsmisbruik. Maar ook situaties waarin het kind niet zozeer ontspoot, maar waarbij de ouders bezorgd daarover zijn. Bijvoorbeeld angst dat kinderen cultuur, religie en taal verliezen; in de ogen van de ouders verkeerde vrienden, ‘verwesterd’ raken, homoseksualiteit. Het probleem ligt dan (meer) in de kloof tussen ouders en kinderen. Ouders kunnen het zien als een positieve opvoedingsstrategie en zijn zich vaak niet bewust over de gevolgen van achterlating.

Bijvoorbeeld om te trouwen met een neef of nicht, of om het zogenoemde ‘verwestern’ tegen te gaan waarbij de zoon/dochter in de ogen van de familie te veel opgaat in de westerse cultuur. Maar ook homoseksualiteit kan een reden zijn voor achterlating in het land van herkomst. Of het voorkomen van wat in de ogen van de ouders of familie als ‘wangedrag’ wordt gezien, bijvoorbeeld omgang met (in hun ogen) foute vrienden en/of crimineel gedrag. Bij achterlating van minderjarigen laten ouders langdurig na om hun kind in voldoende mate te voorzien in basisbehoeften zoals voeding, kleding, onderdak, bescherming, (medische) verzorging en leefruimte. Daarom is achterlating een vorm van kindermishandeling, ook als ouders denken in het belang van hun kind te handelen (Smits van Waesberghe et al., 2019).

Het achterlaten van vrouwen (vaak met kinderen) door hun echtgenoten komt ook voor. Redenen hiervoor kunnen huwelijksproblemen zijn of het schenden van de familie-eer door de echtgenote. Ook kan een echtgenoot zijn echtgenote achterlaten om op die manier van zijn vrouw ‘af’ te zijn en te hertrouwen (Smits van Waesberghe, et al., 2014; Bakker & Noor, 2015; Bartels, 2005).

Hulp zoeken bij geweld

Voor veel slachtoffers van huiselijk geweld of gender gerelateerd geweld is hulp zoeken niet makkelijk. Uit Nederlands onderzoek komt bijvoorbeeld naar voren dat de huisarts niet snel in vertrouwen wordt genomen tenzij deze er-naar vraagt of het slachtoffer gericht wordt doorverwezen (Drijber, Reijnders, Ceelen, 2009). In het ‘Wat werkt dossier’ over partnergeweld wordt in lijn hiermee gesteld op basis van de literatuur dat het hulpzoekgedrag van vrouwelijke slachtoffers van partnergeweld sterk wordt beïnvloed door hoe professionals op hen reageren. Culturele barrières en de mate van respect in de bejegening lijken van invloed op de motivatie van vrouwelijke slachtoffers om opnieuw contact op te nemen met de professionals met wie ze eerder hebben gesproken (Van Oosten, Visser, Hazebroek, Daru, 2015).

Uit buitenlands onderzoek komt naar voren wat belangrijke barrières zijn om hulp te zoeken: angst voor de reacties van de familie, angst voor het politie- en justitiële systeem en de overtuiging dat er geen hulp voor hen is en het ook niet weten waar deze hulp gevonden kan worden (Beaulaurier, Seff, Newman, Dunlop, 2007). Tevens zoeken slachtoffers van partnergeweld geen hulp vanwege de culturele opvattingen (bijvoorbeeld een opvatting als dat het slachtoffer het uitgelokt zou hebben), het geïnternaliseerde stigma (geloof dat het bijvoorbeeld ook echt je eigen schuld is) en de angst niet te worden geholpen of serieus te worden genomen (Overstreet & Quinn, 2013). Uit onderzoek van Fleming en Resick (2017) komt naar voren dat onder meer de mate waarin slachtoffers denken dat het geweld te controleren is, van invloed is op hulpzoekgedrag, net als het vertrouwen in de hulpbronnen.

1.4. Discriminatie van LHBT-personen

De acceptatie van LHBT gaat in Nederland relatief goed in vergelijking met andere landen: in Nederland vindt 92 procent van de bevolking dat homo mannen en lesbische vrouwen het leven moeten kunnen leiden dat zij zelf willen (Kuyper, 2018). Ten aanzien van transgender personen zegt 57 procent van de Nederlanders positief te zijn. 34 procent zegt neutraal te denken over transgender personen en 9 procent zegt hierover negatief te zijn (Kuyper, 2018).

Al hoewel het een minderheid is, is er toch een groep mensen die behoorlijk moeite heeft met de acceptatie van LHBT. Een gebrek aan acceptatie heeft onder meer te maken met gendernormen (Herek & McLemore, 2013; Twisk et al., 2016). Zo hebben negatieve reacties en geweld tegen LHBT's een duidelijk verband met opvattingen over gender: bij daders van anti-LHBT-geweld speelt onder meer mee dat zij moeite hebben met vrouwelijk gedrag bij mannen (Buijs, Duyvendak & Hekma, 2009). Slachtoffers van anti-lesbisch geweld vermoeden dat geweld onder meer komt doordat de mannelijke daders lesbische vrouwen seksualiseren en 'mee willen doen' en bij afwijzing gewelddadig worden (Schuyf & Felten, 2012).

Daarnaast speelt religie een rol in acceptatie. Van de mensen die een keer per week of vaker naar de kerk gaan, is 46,6 procent positief over homoseksualiteit, terwijl dit onder mensen die nooit naar de kerk gaan 77 procent is (Kuyper, 2018). Ook in internationaal onderzoek komt dit terug: religieus zijn gaat gepaard met het hebben van meer vooroordelen naar transgender personen (Campbell, Hinton, Anderson, 2019) en naar homoseksuelen (Herek & McLemore, 2013). Maar dit geldt in het bijzonder voor mensen die religieus fundamentalistisch zijn (Campbell, Hinton, Anderson, 2019; Herek & McLemore, 2013).

Ook culturele achtergrond speelt een rol in de acceptatie. Wanneer we specifiek kijken naar de houding onder Nederlanders met een migratieachtergrond, dan is te zien dat Marokkaanse, Turkse, Poolse en Somalische Nederlanders hier gemiddeld negatievere opvattingen over hebben dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (Kuyper, 2016). Met name over het samenwonen van hun eigen kind met een partner van hetzelfde geslacht, is men negatief. Maar dat neemt niet weg dat het merendeel van de Marokkaanse, Turkse, Poolse en Somalische Nederlanders vinden dat homomannen en lesbische vrouwen hun leven zo mogen leven zoals zij zelf willen (Kuyper, 2016). Ten opzichte van 2015 lijkt het erop dat de acceptatie onder Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond iets gestegen is, blijkt uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

De verschillen in houdingen ten aanzien van homoseksualiteit tussen etnische / culturele groepen zijn voor ongeveer drie vijfde toe te schrijven aan verschillen in achtergrondkenmerken, wordt gesteld door het SCP in 2014. Met name religieuze achtergrond en opleidingsniveau van de ouders leiden ertoe dat houdingen van mensen met een migratieachtergrond gemiddeld gezien negatiever zijn dan die van Nederlanders zonder migratieachtergrond (Huijnk, 2014).

Minderheidstress

LHBT-personen kunnen stress krijgen doordat ze niet geaccepteerd worden door anderen en / of daar bang voor zijn, maar ook doordat zij zichzelf niet accepteren. Ook kunnen stress en spanning ontstaan doordat LHBT-personen – anders dan mensen die niet LHBT zijn – steeds moeten afwegen of ze wel of niet uit de kast kunnen / willen komen. Dit noemen we 'minderheidsstress' (Meyer, 2003). Deze stress komt bovenop de gewone dagelijkse stress. Die stress kan impact hebben op de gezondheid. Lesbische, homoseksuele en biseksuele scholieren hebben gemiddeld meer psychische klachten dan

heteroseksuele scholieren (Kuyper, 2015). Een negatieve houding ten opzichte van je eigen lesbische-, homo- of bi-oriëntatie is een factor die sterk gerelateerd is aan psychische problemen (Kuyper, 2015). Ook is bekend dat het negatief bejegend worden als jongere vanwege het LHBT-zijn door leeftijdsgenoten, samengaat met een verminderde psychische gezondheid, meer schoolgerelateerde problemen en meer middelengebruik (Collier et al., 2013).

Religieuze LHBT-personen en LHBT-personen met een migratieachtergrond (deze groepen overlappen elkaar deels) ervaren veel onvrijheid die samenhangt met de sociale druk waaronder hun naasten staan (Kriek et al., 2015). Vooral de LHBT-jongeren uit deze groepen zijn zich er vaak van bewust dat hun doen en laten gevolgen kan hebben voor hun gezins- of familieleden: hun ouders, broers of zussen bijvoorbeeld kunnen erop worden aangekeken of zelfs aangesproken dat zij 'uit de pas lopen' (Kriek et al., 2015). Ook uit ander kwalitatief onderzoek onder LHBT-jongeren met een migratieachtergrond blijkt dat deze jongeren zich in een spanningsveld bevinden, enerzijds door hun culturele identiteit binnen de Nederlandse samenleving en anderzijds door het deel uitmaken van een gender- en/of seksuele minderheid binnen de etnische groep (Cense & Ganzevoort, 2017).

Uit de kast?

Open kunnen zijn over je LHBT-gevoelens is niet vanzelfsprekend. Wel lijkt het erop dat het merendeel van de lesbische en homoseksuele volwassenen open is over de eigen seksuele voorkeur op bijvoorbeeld het werk (Keuzenkamp & Oudejans, 2011). Maar bij jongeren ligt dit anders: bijna een op de vier jongens en een op de vijf meisjes vertelt aan niemand dat hij/zij (ook) op mensen van de eigen sekse valt. (Kuyper, 2015). Ook voor mensen met LHBT-gevoelens en een migratieachtergrond is uit de kast komen vaak niet vanzelfsprekend. Veel van deze LHBT-personen hechten gemiddeld minder waarde aan de coming out maar kiezen ervoor om hun LHBT-gevoelens alleen te delen met een paar familieleden of vrienden. Dat betekent dat men probeert loyaal te zijn naar

hun familie en deze niet wil kwetsen, maar dat zij niet net als iedereen zichzelf kunnen zijn (Cense & Ganzevoort, 2017).

De situatie van LHBT-vluchtelingen

Voor vluchtelingen met LHBT-gevoelens was hun seksuele of genderidentiteit vaak een belangrijke reden om hun thuisland te ontvluchten. Eenmaal in het nieuwe land houden ze door geïnternaliseerde homo-, trans- en/of bi-fobie hun LHBT gevoelens voor zich (Elferink & Emmen, 2017). Daarbovenop hebben LHBT-vluchtelingen ook nog eens te maken met negatieve reacties van andere vluchtelingen in de opvang als agressie, maar ook uitsluiting, pesten, bedreiging en mishandeling. Dit heeft allerlei psychische problemen tot gevolg waaronder angst, slapeloosheid, stress, depressie, sociaal isolement, eenzaamheid en zelfs suïcidaal gedrag (Elferink & Emmen, 2017).

De verschillen tussen L, H, B en T

Wanneer het gaat over LHBT-personen, is het belangrijk om er rekening mee te houden dat lesbisch, homo, bi of transgender zijn niet hetzelfde is. Transgender personen ervaren op vele vlakken, meer stress en spanning dan LHB-personen. Zo stelt het rapport van Kuyper (2017), dat transpersonen over het algemeen een slechtere sociale status hebben door negatieve stereotypering, dat deze groep meer last heeft van negativiteit en discriminatie en dat zij mede om die redenen een slechter zelfbeeld hebben. Maar ook onder de LHB-groep zijn er verschillen, onder meer in sekse. Een eigen leven leiden en de relatie met de familie goed houden is vaak een extra uitdaging voor meisjes en vrouwen: in sommige families hebben zij minder vrijheid dan jongens en mannen en kunnen moeilijker naar een LHBT-feestje of –bijeenkomst zonder dat hun familie hier vanaf weet, zo schrijft Arib (2011) bijvoorbeeld over lesbische vrouwen van Marokkaanse achtergrond. Ook biseksuelen kunnen het extra lastig hebben: een negatieve houding ten opzichte van biseksualiteit en biseksuelen komt zowel in heteroseksuele als in lesbische en homoseksuele kringen voor (Maliepaard, 2015).

1.5. Verschillen tussen en binnen gemeenschappen

Gender gerelateerd geweld, een gebrek aan zelfbeschikking bij vrouwen en meisjes en de discriminatie van LHBT-personen zijn mondiale problemen. Maar hoe dat geweld zich uit en welke vormen van geweld het meest voorkomen, is contextafhankelijk. Het hangt onder meer samen met de sociale normen die mensen met een bepaalde etnische, religieuze of (sub)culturele achtergrond kunnen delen met elkaar. Om die reden kiest het consortium zelfbeschikking voor een ‘cultuurspecifieke benadering’ waarbij het gesprek wordt aangegaan met mensen die vaak (in enige mate) een vergelijkbaar referentiekader hebben.

Zo is bekend uit onderzoek dat een dubbele moraal (zie paragraaf 1.1) vaak groter in hechte gemeenschappen waar familie-eer een grote rol speelt, zoals in bepaalde gemeenschappen van mensen die oorspronkelijk komen uit Turkije, de Balkan, Noord-Afrika, Zuidelijk Azië, Zuidwest Azië (Ermers, 2007; Brenninkmeijer et al., 2009). Alhoewel de onderlinge verschillen tussen en binnen gemeenschappen groot zijn, zijn daar gemiddeld vaker ongeschreven regels die resulteren in ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. Dat noemen we ook wel “sociale normen”; die gaan over dat je denkt wat anderen denken dat ‘normaal’ gedrag of de normale gang van zaken is (Bartholomew, Parcel, Kok, Gottlieb & Fernandez, 2011; Cialdini, Reno, Kallgren, 1990). Concreet betekent dit dat veel meisjes en vrouwen een structurele ongelijkheid ervaren in hun dagelijks leven. Deze ongelijkheid in het gezin komt voort uit de verschillende taken van jongens en meisjes in het handhaven en beschermen van de zedelijke familie-eer (De Graaf et al., 2009). De meisjes voelen dan vaak de druk om maagd blijven tot het huwelijk, ook voor openlijk flirten, daten en relaties aangaan is weinig ruimte. Jongens mogen dat vaker wel of het wordt door de vingers gezien (Felten, Janssens & Brants, 2009). Als over een meisje de roddel gaat dat ze te losbandig is, wordt de hele familie daarop aangeke-

ken. De goede naam van de familie – de eer van de familie – is dan in gevaar (Bakker, 2005; Şimşek, 2006; Ermers, 2007; Brenninkmeijer et al. 2009; Smits van Waesberghe et al., 2017). Veel meisjes vinden het niet eerlijk dat er met twee maten wordt gemeten (‘dubbele moraal’): op het gedrag van jongens wordt veel minder gelet, ze ondernemen daarom soms stiekem activiteiten buiten de deur en zien jongens in het geheim (Salverda, 2005; Brenninkmeijer, 2009; Salverda, 2010; Smits van Waesberghe et al., 2017). In sommige gezinnen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond hebben broers, evenals andere mannelijke familieleden, en ook vaak oudere vrouwen, de verantwoordelijkheid om de eer van de familie te beschermen en roddels te voorkomen (Wilmink, Felten, Bakker, 2009). Een deel van de broers zet hun zus onder druk om zich ‘netjes’ te gedragen maar doen dat lang niet altijd uit vrije wil; ook jongens moeten zich vaak tegen wil en dank schikken in een rol die zij zelf niet hebben gekozen en zijn het zeker niet allemaal eens met de stikte genderrollen (Wilmink, Felten, Bakker, 2009). Ook jongens en mannen worden slachtoffer van eerdergerelateerd geweld, bijvoorbeeld vanwege een relatie met een meisje wier familie dat niet goedkeurt of vanwege homo-of biseksueel gedrag (Aalst & Johannink, 2007).

Grote verschillen

De verschillen tussen migranten- en vluchtelingengemeenschappen én binnen gemeenschappen leven zelf zijn groot, ook tussen en binnen gemeenschappen uit hetzelfde herkomstland. Er bestaan grote verschillen qua religieuze denominatie, orthodoxie, qua traditionele en moderne levensbeschouwingen, herkomstgebied, etniciteit, opleidingsniveau, sociaaleconomische positie enz. En sommige gemeenschappen leven veelal gesegregeerd van andere Nederlanders, terwijl andere juist ‘dubbel binden’ of zelfs de nadruk leggen op Nederland en eigenlijk niet of nauwelijks onderdeel zijn van een

migranten- of vluchtelingengemeenschap (Huijnk, Dagevos, Gijsberts & Andriessen, 2015). En in diverse contexten beïnvloeden uiteenlopende generaties, talen, verblijfsstatussen en religies elkaar en interacteren deze met elkaar (Starring & Van Stokkum, 2017). Er bestaan dan ook zeer verschillende opvattingen over gender en LHBT onder mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond (Huijnk & Andriessen, 2016; Kuper, 2016).

Ook is het belangrijk te realiseren dat lang niet iedereen met een migranten-of vluchtelingenachtergrond onderdeel uitmaakt van 'een hechte gemeenschap'. Met een 'hechte' gemeenschap bedoelen we een hecht netwerk van een groep mensen die gezamenlijk iets delen, bijvoorbeeld het gevoel ongeveer dezelfde normen en waarden te delen, die veelal sociaal en soms ook economisch van elkaar afhankelijk zijn en iemand aanspreken als deze zich niet aan de - ongeschreven - regels houdt. Ook onder mensen zónder migratie- of vluchtelingenachtergrond zijn er hechte gemeenschappen zoals kerkgemeenschappen of hechte vriendengroepen.

Bovendien is het belangrijk een bepaalde gemeenschap niet als homogeen te zien. De filosoof Benhabib (2002) betoogt dat er een verschil bestaat tussen hoe een buitenstaander en een 'lid' van de groep de culturele identiteit ziet. Door de ogen van een buitenstaander lijkt een groep homogeen en gelijk te handelen en te denken over gebruiken en normen. Buitenstaanders zoeken naar homogene en statische kenmerken om de 'andere' groep te kunnen begrijpen. Vanuit een lid van 'de groep' is deze veel heterogener. Het is daarom van belang dat een individu de ruimte heeft zelf de eigenheid van zijn culturele identiteit te omschrijven en de positie die hij of zij daarbij inneemt.

Verschillen in generatie zijn belangrijk: zo heeft de tweede generatie positievere opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit dan de eerste generatie (Huijnk & Andriessen, 2016). Ook rond de man-vrouwverhouding (gender) zien

we veranderingen: uit onderzoek over gendergelijkheid onder mensen van Turkse achtergrond en hun kinderen die wonen in Duitsland en Nederland komt naar voren dat de migratie naar deze landen het emancipatieproces heeft versneld; men wordt meer voorstander van gendergelijkheid (Spierings, 2015). Ook blijkt dat jongeren met Turkse ouders die opgroeien in Duitsland of Nederland, minder door hun ouders worden beïnvloed als het gaat om genderverhoudingen, dan de jeugd die in Turkije opgroeit (Spierings, 2015). Kinderen van migranten kiezen dus vaker hun eigen weg in de omgang met gender / man- vrouwverhouding. We zien dat de opvattingen over de positie van de vrouw bij Turkse- en Marokkaanse-Nederlanders de afgelopen 25 jaar veranderd zijn. Gemiddeld gezien is men meer voorstander geworden van de gelijkheid tussen man en vrouw (Huijnk & Andriessen, 2016). En zoals eerder gemeld is huwelijksdwang sterk op zijn retour en kiezen steeds meer jonge vrouwen en mannen met een migratieachtergrond hun eigen huwelijkspartner (Sterckx, Dagevos, Huijnk, Van Lisdonk, 2014).

Naast progressieve ontwikkelingen zijn er ook invloeden die de emancipatie van vrouwen en LHBT-personen juist tegenwerken. Het gaat onder meer om de salafiyah beweging die haar wortels in Saoedi-Arabië heeft (De Koning, 2011). Deze beweging heeft een transnationaal karakter en heeft op die manier ook invloed op Nederland (De Koning, 2011). Recenter trok de Nederlandse Raad van Marokkaanse Moskeeën aan de bel vanwege de toenemende invloed vanuit Saudi-Arabië op moskeeën. Dat land spendeert jaarlijks ruim 3 miljard euro om zijn gedachtengoed te verspreiden (Belhaj, 2019). Ook uitte hoogleraar Turkse Talen en Culturen Erik-Jan Zürcher zijn zorgen over de invloed uit Turkije via antiwesterse propaganda, verspreid via sociale media onder o.a. Turkse Nederlanders (Soetenhorst, 2020). Een door de Tweede Kamer ingestelde commissie onderzocht of en hoe moskeeën vanuit het buitenland worden beïnvloed. Zij concludeerde dat 'moskeeën en moskeescholen worden beïnvloed door financiers uit onvrije landen die hun politiek-religieuze

invloed in Nederland willen laten gelden. Het gaat dan om fundamentalistische boodschappen die de kernwaarden van onze samenleving afwijzen’

Samenvatting

Zelfbeschikking is het recht om eigen levenskeuzen te maken over onder meer liefde, seksualiteit en relaties. Als meisjes niet mogen kiezen met wie ze trouwen, als vrouwen van hun echtgenoot het huis niet uit mogen of als LHBT-personen vanwege hun familie niet zichzelf mogen zijn is er sprake van een schending van het recht op zelfbeschikking. Opvattingen over wat een ‘goede vrouw’ is en wat ‘een echte man’ (gender) is liggen hier vaak aan ten grondslag. Discriminatie van vrouwen, meisjes en LHBT-personen staat hun zelfbeschikking in de weg, net als geweld tegen hen. We spreken dan ook wel van ‘gender gerelateerd geweld’ waaronder o.a. (ex-) partnergeweld, seksueel grensoverschrijdend gedrag, waaronder seksueel misbruik en seksueel geweld, eergerelateerd geweld, huwelijksdwang en huwelijkse gevangenschap, en vrouwelijke genitale verminking. Deze vormen van geweld komen vaak voor in onze samenleving. Sommige vormen van geweld komen vaker voor in hechte gemeenschappen waarin sterke sociale controle is en strikte sociale normen over hoe vrouwen en mannen zich horen te gedragen. Dat kunnen onder meer gemeenschappen zijn van mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond. Een deel van dit geweld komt door opvoedingsproblemen of communicatieproblemen tussen ouders en kinderen.

Alhoewel gender gerelateerd geweld, discriminatie en een gebrek aan zelfbeschikking mondiale problemen zijn, richt de het Consortium Zelfbeschikking zich specifiek op mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond. De afgelopen jaren zijn stappen in de goede richting gezet, zo nam huwelijksdwang af. Tegelijkertijd worden soms stappen terug gezet onder meer door de invloed van buitenlandse fundamentalistische financiers van moskeeën en moskeescholen.

2

Beschrijving werkwijzen

Het Consortium Zelfbeschikking is een samenwerkingsverband van zeven zelforganisaties van mensen met een migranten- of vluchtelingenachtergrond. Dit consortium wil emancipatie van binnenuit stimuleren en doet dit door het organiseren van bijeenkomsten aan de hand van een specifieke methodiek. Ieder van de zeven organisaties binnen het consortium heeft een eigen werkwijze. Maar alhoewel deze werkwijzen verschillend zijn per organisatie (en ook per uitvoerder) hebben alle werkwijzen ook duidelijke overeenkomsten in visie en aanpak. Deze worden beschreven in dit hoofdstuk.

2.1. De missie: sociale normen veranderen en empowerment

Het Consortium Zelfbeschikking heeft een dubbele missie: enerzijds wil zij de sociale normen in gemeenschappen veranderen en anderzijds wil zij individuen empoweren. In alle zeven methodieken staan deze doelen centraal. Deze houden het volgende in:

Sociale normen

In de bijeenkomsten van het consortium is het de bedoeling om sociale normen te veranderen in de richting van (meer) zelfbeschikking, non-discriminatie en het tegengaan van geweld. Dat kan omdat die sociale normen niet in beton gegoten zijn en steeds aan verandering onderhevig zijn. Ze veranderen bijvoorbeeld vaak op een 'natuurlijke' wijze van generatie op generatie.

Deelnemers tijdens een bijeenkomst voor gespreksleiders van de Alliantie Verandering van Binnenuit.

Verandering van binnenuit stimuleren is daarom kansrijk. De normen binnen een gemeenschap zijn altijd in ontwikkeling en zijn vaak tegenstrijdig of omstreden, zijn daarom ook te veranderen. Hiervan wordt in bijeenkomsten van het consortium gebruik gemaakt. Zij geven als het ware een 'boost' aan de verandering van sociale normen door deelnemers te begeleiden bij het samen kritisch reflecteren op (wat zij denken dat) de huidige sociale normen zijn en samen te bespreken hoe het anders kan.

VOORBEELD: HOE ZORG JE VOOR EEN VERSCHUIVING VAN NORMEN?

In de methodiek van het IOT gaan deelnemers in gesprek over hoe ze door hun ouders zijn gesocialiseerd. Hoe hebben ze boodschappen ervaren die ze als kind meekregen over onder meer de rollen van mannen en vrouwen? En hoe hebben ze het ervaren als hun zelfbeschikking/autonomie werd ingeperkt? In de bijeenkomsten wordt daarop gereflecteerd en wordt gevraagd aan de deelnemers wat zij graag zelf anders willen doen. In de bijeenkomsten is vaak te zien dat deelnemers dan gaan ervaren dat inperking van autonomie en strikte genderrollen geen prettige ervaring waren en dat zij samen vaststellen dat zij deze ervaring niet willen (door)geven aan hun kinderen maar het anders gaan doen.

Zie: Yeni Pencere, Handboek Inspraakorgaan Turken voor gesprekken over opvoeding, gendergelijkheid en LHBT-emancipatie.

De bedoeling is dus om een collectief veranderproces op gang te brengen. Alhoewel de meeste methodieken ook aandacht besteden aan de ontwikkeling van het individu en empowerment van het individu, ligt de focus op een *community based approach* om sociale normen te veranderen. Het is de bedoeling dat de deelnemers samen (soms zijn zij samen een 'gemeenschap' naar niet altijd) hun normen ter discussie gaan stellen naar meer recht op zelfbeschikking. Vrijwel alle methodieken zijn ook 'actiegericht': deelnemers worden gevraagd of gestimuleerd om na te denken over wat zij voortaan samen anders gaan doen, zodat niet alleen de deelnemers aan de bijeenkomst veranderen, maar dat de verandering verder gaat binnen de hele gemeenschap.

Welke inhoudelijke thema's precies worden behandeld op een bijeenkomst varieert en is afhankelijk van de deelnemersgroep. Op vrijwel alle bijeenkomsten komen man-vrouwgelijkheid en zelfbeschikking (in o.a. partnerrelaties) aan bod, evenals LHBT, meestal met de nadruk op homoseksualiteit.

Empowerment

Naast verandering van de sociale normen, is het ook de bedoeling om individuele deelnemers te empoweren en zo hun zelfbeschikking te bevorderen. Hiermee wordt bedoeld dat men ernaar streeft dat deelnemers zich meer bewust worden van hun rechten en mogelijkheden (en ook die van anderen), meer waarde gaan hechten aan de zelfbeschikking van henzelf en van anderen en hiervoor opkomen en gebruik maken van hun eigen kracht. Een voorwaarde hiervoor is dat vrouwen, maar ook mannen meer weten over hun rechten en weten dat ze geweld en onderdrukking niet hoeven te accepteren. Ook wordt uitleg gegeven over hulpmogelijkheden voor bijvoorbeeld slachtoffers van huiselijk geweld. Bij een aantal organisaties worden ook handvaten gegeven over hoe je je eigen situatie kan veranderen en wordt aandacht besteed aan ieders 'innerlijke' kracht.

2.2. De doelgroep

Het Consortium Zelfbeschikking richt zich op mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond: een zeer diverse groep die onderling verschilt in sekse, opleidingsniveau, religie / levensovertuiging, leeftijd, sociaaleconomische positie en meer. Zo worden groepen bereikt die atheïstisch zijn en groepen die diep religieus zijn. Hoe de doelgroep denkt over gender, seksualiteit en geweld is ook zeer verschillend: bij sommige groepen is LHBT al een makkelijk bespreekbaar thema en bij andere groepen is dit thema nog volstrekt taboe.

Het Consortium Zelfbeschikking bereikt in het bijzonder hechte migranten- of vluchtelingengemeenschappen die op ‘afstand staan’ van de Nederlandse samenleving. Denk bijvoorbeeld aan vrouwen die weinig buitenshuis komen maar wel naar een bijeenkomst gaan als deze georganiseerd is door een lokale zelforganisatie. Of denk aan nieuwkomers die hun weg nog niet hebben gevonden in de Nederlandse samenleving, maar die wel komen naar een bijeenkomst in hun eigen taal, die door voormalige landgenoten is georganiseerd.

2.3. Een stevig netwerk

De organisaties van het Consortium Zelfbeschikking hebben de afgelopen decennia vanuit diverse projecten bijeenkomsten gehouden. Dat betekent dat zij door de jaren heen al verschillende gespreksleiders hebben opgeleid: gespreksleiders is de benaming voor de personen die de bijeenkomsten houden en organiseren. Als er een nieuw project begint, wordt bekeken of er nieuwe gespreksleiders opgeleid moeten worden of dat er verder kan worden gegaan met de bestaande ‘pool’ van gespreksleiders.

Bij het organiseren van de bijeenkomsten bouwt men voort op de jarenlange contacten die overal in het land zijn opgebouwd met formele en informele zelforganisaties van mensen met een migratie- en / of vluchtelingenachtergrond. Bij een aantal van de consortiumpartners zijn die zelforganisaties leden en vormen zij samen de koepelorganisatie: dit is het geval bij IOT (Inspraakorgaan Turken) en VON (Vluchtelingen Organisaties Nederland) en FSAN (Federatie van Somalische associaties in Nederland). De andere organisaties (Kezban, Mudawwanah, SMN en HTIB) hebben ook goede contacten met andere zelforganisaties door het hele land maar die zijn niet formeel lid van de betreffende organisatie. Door het enorme netwerk van het Consortium Zelfbeschikking kunnen bijeenkomsten in korte tijd georganiseerd worden. Hieronder beschrijven we wat er dan gedaan moet worden.

2.4. Voorbereiding bijeenkomsten

Het vinden van de gespreksleiders

Wanneer nieuwe gespreksleiders nodig zijn, dan kan op verschillende manieren geworven worden. Een paar consortiumpartners werven nieuwe gespreksleiders via andere (aangesloten) organisaties. Dit betreft het IOT (Inspraakorgaan Turken) en Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN). Deze organisaties worden dan mede-eigenaar van het project en zorgen voor een gespreksleider die bij de eigen organisatie of een andere organisatie de bijeenkomst gaat houden. Bij de andere consortiumpartners zijn gespreksleiders niet gekoppeld aan organisaties maar worden zij soms wel via andere zelforganisaties geworven, via de al bestaande gespreksleiders, en via het brede netwerk (o.a. samenwerkingspartners) dat de organisaties hebben.

Wat voor alle consortiumpartners geldt is dat zij potentiële gespreksleiders selecteren die al ervaring, affiniteit en kennis hebben met de thema's of het begeleiden van groepen en / of omdat binding hebben met een of meerdere culturele gemeenschappen, bijvoorbeeld omdat ze dezelfde taal spreken. De gespreksleiders zelf hebben ook weer een groot informeel netwerk, bekleden vaak al een soort sleutelpositie, hebben vaak al een intermediaire rol, voordat zij gespreksleider worden. Deze ervaring en hun netwerk zijn belangrijke redenen waarom zij worden geselecteerd. Gespreksleiders signaleren wat er speelt binnen bepaalde gemeenschappen en spelen daar weer op in tijdens het organiseren en begeleiden van de bijeenkomsten. Gespreksleiders kunnen zich tot rolmodellen ontwikkelen. Zij kunnen balanceren tussen enerzijds het aansluiten bij de doelgroep en anderzijds het brengen van verandering op een deskundige manier. Zij hebben veel verantwoordelijkheid in het proces; ze worden erop geselecteerd dat ze deze verantwoordelijkheid kunnen dragen en kunnen groeien in hun rol.

Uiteraard wordt bij de selectie van de gespreksleiders ook gekeken naar hun affiniteit met de thema's waar het Consortium Zelfbeschikking zich op richt. Zij moeten zich achter de doelstellingen kunnen scharen. Maar de organisaties gaan ervanuit dat mensen hun denken over gender en seksualiteit kunnen ontwikkelen. Gespreksleiders worden intensief getraind (zie hieronder) en daardoor ondergaan zij vaak ook zelf een verandering, waarbij zij zich meer verbinden aan de missie van het Consortium Zelfbeschikking.

Bij de selectie van de gespreksleiders wordt vaak met een profiel gewerkt. Dat betekent dat vooraf een profiel wordt opgesteld waarin staat waar de gespreksleider aan moet voldoen. Als voorbeeld een aantal voorwaarden van Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah:

- Kunnen werken vanuit het perspectief van emancipatie, participatie en zelfbeschikking en lef hebben zich uit te spreken over taboes in groepen.
- Voldoende kennis hebben van taboeonderwerpen en actuele ontwikkelingen.
- Zelfkennis, bewust zijn van eigen positie en relatie met de doelgroep.
- Kennis van de doelgroep, ervaring en affiniteit met hun achterban.
- De taal spreken maar ook de Nederlandse taal schriftelijk en mondeling beheersen.
- Ervaring met werken met groepen, methoden en presentaties.
- Sociale/communicatieve vaardigheden, zelfstandig en in teamverband kunnen werken.
- Zicht hebben op voorzieningen/hulpverlening in de eigen regio en kunnen verwijzen.
- Flexibel zijn, willen reizen en bijeenkomsten willen geven in de regio.
- Tijd hebben voor training/intervisie en voor het uitvoeren van de dialoogbijeenkomsten.

Trainingen gespreksleiders

Nieuwe gespreksleiders krijgen eerst een training. Ook gespreksleiders die al langere tijd werken, volgen een training, omdat de werkwijzen zich steeds verder ontwikkelen. De intensiteit en duur van de trainingen die de gespreksleiders krijgen verschilt: bij nieuwe gespreksleiders is de training vaak intensiever. Meestal krijgen ze een weekend aangeboden. Maar dat kan ook anders zijn: bij Mudawwanah betreft het bijvoorbeeld een serie van 3 tot 4 dagdelen. Ze worden dan helemaal klaargestoomd voor hun rol: ze krijgen informatie over de thematiek en hoe deze besproken moet worden. Ook wordt er vaak stil gestaan bij hun persoonlijke proces: welke verandering doorlopen zij zelf als het gaat om deze thema's? Zij worden tijdens de trainingen ondersteund om zich op een nieuwe manier te verhouden ten aanzien van gender, seksualiteit en zelfbeschikking en de missie van de bijeenkomsten te onderscheiden.

Een paar consortiumleden zetten daarnaast ook in op 'coaching on the job' (bij Stichting Kezban is dit een onderdeel van de training) of werken met duo-gespreksleiders die elkaar feedback geven. En allemaal bieden ze een vorm van intervisie of verdere training aan als de gespreksleiders eenmaal begonnen zijn. De gespreksleiders blijven dus leren gedurende het proces. Een deel van de consortiumleden blijft gedurende het proces ook nieuwe gespreksleiders werven. Bijvoorbeeld mensen die deel hebben genomen aan de bijeenkomsten en hier enthousiast over zijn, kunnen opgeleid worden om zelf gespreksleider te worden.

Na de training zijn er vaak ook terugkomdagen of intervisie-bijeenkomsten voor de gespreksleiders.

TOOLKIT VANUIT MOVISIE

In de Alliantie Verandering van Binnenuit werkt het Consortium Zelfbeschikking samen met Movisie. Movisie evalueert het consortium, faciliteert kennisuitwisseling maar zorgt ook voor wetenschappelijke kennis. Zo zijn tips uit wetenschappelijk onderzoek die relevant zijn voor de werkwijzen van het Consortium Zelfbeschikking, gebundeld in een toolbox. De consortiumpartners en gespreksleiders gebruiken de tools om hun werkwijzen aan te scherpen of aan te vullen.

Werving deelnemers

Als de gespreksleiders getraind zijn, dan kunnen zij beginnen met het vinden van de deelnemers voor de bijeenkomsten. Dat is een flinke klus want al in de voorbereiding wordt gezocht naar draagvlak en samenwerking met lokale zelforganisaties. Ingezet wordt om mensen met veel invloed ('influencers'), bijvoorbeeld besturen van zelforganisaties of andere mensen met 'sleutelposities' binnen gemeenschappen, te overtuigen van het nut en noodzaak van de bijeenkomsten, zodat zij er weer voor kunnen zorgen dat er veel mensen naar de bijeenkomst komen. Gespreksleiders zijn vaak zelf ook influencers en kunnen zelf dus ook zorgen voor deelnemers op de bijeenkomsten. Het veranderproces begint dus al voordat er een bijeenkomst is geweest. Dat 'influencers' zich in gaan spannen om hun achterban te mobiliseren en te stimuleren om naar de bijeenkomsten te komen is een belangrijke eerste stap.

Er wordt niet alleen gewerkt met formele zelforganisaties; bijvoorbeeld stathouders zijn lang niet altijd (al) georganiseerd: er wordt dan ook gewoon gekeken naar wat plekken zijn waar mensen bij elkaar komen en hoe daarbij aangesloten kan worden. Zo heeft VON bijvoorbeeld ook een voetbalteam

getraind bestaande uit jonge mannen afkomstig uit hetzelfde land of trainde Mudawwanah moedergroepen op basisscholen. Bij de werving van deelnemers wordt soms ook samengewerkt met (kleine) gemeenten: VON werft op die manier met name nieuwkomers voor bijeenkomsten.

Meestal dezelfde culturele achtergrond

Veel bijeenkomsten zijn gericht op mensen die allemaal dezelfde taal of culturele achtergrond hebben en de bijeenkomst wordt vaak in de moedertaal gehouden omdat mensen zich hierin beter kunnen uitdrukken. Bij culturele afkomst hoeft niet alleen gedacht te worden aan afkomstig uit hetzelfde land maar ook bijvoorbeeld behorende tot eenzelfde religie: denk bijvoorbeeld aan de Alevieten, of hetzelfde taal gebied zoals Arabisch.

Een deel van de consortiumpartners (met name Kezban, Mudawwanah, VON) richt zich juist ook op gemengde groepen: bijvoorbeeld mensen uit eenzelfde wijk of dezelfde stad die allemaal een migranten- of vluchtelingenachtergrond hebben en op die manier vaak enige binding hebben met elkaar.

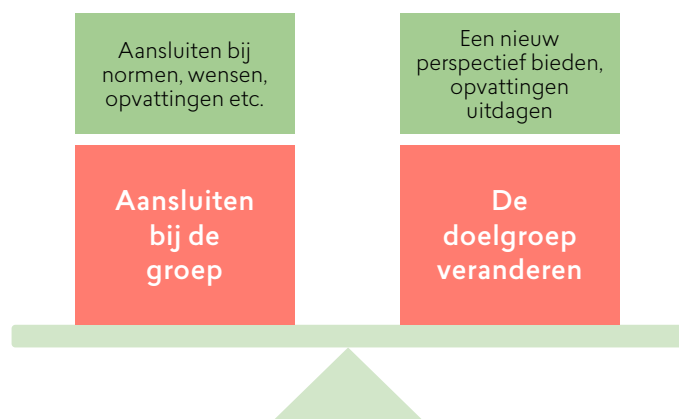
In zowel de 'gemengde' als de homogene groepen kennen de deelnemers vaak een (groot) deel van de andere deelnemers; maar ze kennen elkaar niet altijd allemaal.

2.5. Uitgangspunten over hoe verandering te bereiken tijdens en na de bijeenkomsten

De bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking worden altijd georganiseerd in een serie van drie voor dezelfde deelnemersgroep om zodoende een veranderproces in te zetten. Soms zijn drie bijeenkomsten niet voldoende en worden er daarna nog een of meer extra bijeenkomsten gehouden. Alle consortiumpartners delen hierbij de volgende uitgangspunten:

Balans tussen aansluiten en veranderen

Hoe snel het veranderproces gaat en hoe de bijeenkomsten er precies uitzien, hangt af van de groep. Dat betekent dat de deelnemersgroep bepalend is voor het tempo van het veranderproces en de inhoud van en de werkwijze in de bijeenkomsten. Gespreksleiders proberen namelijk nauw aan te sluiten bij de doelgroep en met hen mee te bewegen maar tegelijkertijd hen langzaam te stimuleren tot verandering zodat zij zelf als groep veranderen: belangrijk is dat deelnemers tot het besef komen en zelf gaan ervaren dat een verandering van inzicht, houding of gedrag nodig is. In alle bijeenkomsten wordt dus geprobeerd om aan te sluiten bij de deelnemers van de bijeenkomsten, hun opvattingen en normen maar tegelijkertijd wordt ook geprobeerd om die opvattingen en normen te veranderen. Het is dus voortdurend een balans zoeken tussen enerzijds het aansluiten bij de groep en anderzijds het veranderen van de groep.

Stap voor stap

Een veranderproces wordt door het Consortium Zelfbeschikking niet gezien als een totale omslag in het denken maar als het stap-voor-stap anders gaan denken en handelen. Het is een proces waar een lange adem voor nodig is. Men verwacht dan ook niet dat na drie bijeenkomsten dit proces voltooid is. Maar dat door keer op keer dit soorten bijeenkomsten te houden en doordat mensen vanuit deze bijeenkomsten zelf weer verder gaan praten over deze thema's (een inktvlekwerking) er langzaam collectief een mentaliteitsverandering op gang komt die zich steeds verder ontwikkelt. Op deze manier treedt een structurele en fundamentele verandering op in hoe er wordt omgegaan met thema's als gender en seksualiteit.

VOORBEELD: HOE PRAAT JE OVER SEKSUELE DIVERSITEIT MET EEN GROEP MENSEN DIE DAAR AFWIJZEND TEGENOVER STAAT?

Begin met praten over verliefdheid. Vertel over je eigen verliefdheid (als hetero), toen je jong was of toen je je partner ontmoette. Bouw dit uit naar verliefd zijn op hetzelfde geslacht en bespreek dan homoseksualiteit. Stap voor stap bouw je dus uit en maak je het onderwerp steeds 'breder' en specifieker. Biedt dus deze thematiek niet 'koud' aan, maar warm de groep op door het thema steeds een beetje uit te breiden.

Uit Handboek Jiheeye van FSAN.

Vertrouwen opbouwen

In vrijwel alle methodieken is het opbouwen van het vertrouwen van de groep de basis voor de gespreksbijeenkomsten en zetten de begeleiders hier als eerste op in. Want alle methodieken gaan er vanuit dat alleen bij vertrouwen in de groep deelnemers een veranderproces kunnen doormaken. De meest gevoelig liggende thema's worden om die reden niet al op de eerste bijeenkomst besproken. Vrijwel alle methodieken starten met minder beladen thema's: thema's waar al vaker over gesproken is of waar deelnemers al meer mee te maken hebben gehad, zodat het onderlinge vertrouwen kan groeien en de drempel wordt verlaagd. Men begint bij SMN en IOT bijvoorbeeld over opvoeding te praten, over de vraag hoeveel vrijheid je als ouder je kinderen geeft of over hoe je communiceert met je kind. Daarna gaat men dieper in op gendergelijkheid, seksuele voorkeur of seksualiteit.

De cruciale rol van de gespreksleider

In alle methodieken is de rol van de gespreksleider cruciaal. Het succes van de bijeenkomsten valt of staat met deze gespreksleider. Zij of hij bekijkt wat de doelgroep nodig heeft en hoe hier het beste bij aan te sluiten. De gespreksleider laveert tussen enerzijds aansluiten bij de deelnemers en anderzijds hen een nieuw perspectief geven met het oog op mentaliteitsverandering.

Ook al gebruikt iedere gespreksleider de eigen methodiek, vooraf en ter plekke bekijkt hij of zij welke werkvormen of insteek het beste aansluit. Het vergt vele vaardigheden om het gesprek te begeleiden, om discussies, emoties en persoonlijke onthullingen in goede banen te leiden. De invloed van de gespreksleider op de uitvoering is dus erg groot. Hij of zij heeft de vrijheid om zelf de precieze invulling van de bijeenkomsten te bepalen.

De gespreksleider fungeert vaak als een rolmodel: hij of zij geeft handvatten aan de deelnemers door voorbeelden te noemen van wat het kan opleveren

als er meer vanuit gelijkheid wordt gedacht, en er geen gender gerelateerd geweld gebruikt wordt. De gespreksleider heeft vaak zelf ook een proces door- gemaakt van verandering van meer traditionele opvattingen naar het recht op zelfbeschikking, of zit deels nog in dat proces. De gespreksleider loopt dus (in enige of in grote) mate voor op het proces dat de gemiddelde deelnemer aan de bijeenkomst gaat doorlopen en kan hen een perspectief en handelingsal- ternatieven geven.

2.6. De aanpak tijdens de bijeenkomst

Hieronder beschrijven we hoe het Consortium Zelfbeschikking verwacht dat verandering op gang wordt gebracht tijdens de bijeenkomsten via de zeven methodieken:

Zelfreflectie stimuleren

Een deel van de methodieken gaat er vanuit dat sociale normen ten aanzien van gender, seksualiteit en geweld mensen weliswaar in de greep kunnen houden, maar dat veel mensen diep van binnen, die normen eigenlijk graag anders zien. De partners merken dat mensen die stilstaan bij hun sociale normen en reflecteren op wat zij zelf écht willen, vaak tot de conclusie komen dat deze sociale normen, en schadelijke praktijken die daaruit voortvloeien, niet in lijn zijn met wat zij zelf denken of voelen dat goed is. Deelnemers worden daarom in de bijeenkomsten vaak geconfronteerd door de gespreksleider met de huidige situatie waarin dwang en geweld voorkomen en met de vraag wat zij hier eigenlijk echt van vinden of hoe zij zich hier eigenlijk over voelen. Doen we eigenlijk als individu en als gemeenschap wel het goede voor elkaar? Is dwang en geweld eigenlijk wel wat we willen? De vraag stellen is de vraag beant- woorden: de bedoeling is om op deze manier mensen zelf te laten conclude- ren dat verandering nodig is.

Het verschilt per methodiek hoe persoonlijk dit wordt: bij een deel van de methodieken zoals die van het IOT (zie hoofdstuk 4) en FSAN (zie hoofdstuk 4) wordt diepgaand ingegaan op hoe je jezelf voelt. Vaak gaat het hierbij ook over wat je vroeger zelf hebt ervaren en waar je nu tegenaan loopt. Bij Mudawwanah is het altijd een combinatie, ook afhankelijk van wat in de groep leeft: voelen en vinden worden vrijwel altijd gecombineerd. Dat geldt ook voor Stichting Kezban. Hun motto is 'Je moet de mensen van binnen kunnen raken om iets te willen vinden'. Bij andere werkwijzen gaan het minder over wat je voelt maar gaat het meer over wat je vindt: over standpunten dus (bijvoorbeeld bij VON, zie hoofdstuk 3). Maar het gaat in alle gevallen om het reflecteren op de sociale normen en die naast je eigen gevoelens en ervaringen leggen en je eigen ideeën over wat wenselijk en rechtvaardig is.

Normen stellen vanuit de mensenrechten en wetgeving

Voor iedere organisatie zijn de mensenrechten het kader van waaruit zij werken. Maar een deel van de consortiumorganisaties (VON, HTIB, FSAN, Mudawwanah en Stichting Kezban) zet de mensenrechten (waaronder kinderrechten en vrouwenrechten) ook expliciet centraal in hun bijeenkomsten. Vanuit mensenrechten wordt benadrukt dat ieder individu het recht heeft op zelfbeschikking en dat mensen aan elkaar gelijk zijn (ongeacht sekse, seksuele voorkeur, afkomst etc.). De gespreksleider is dan vaak meer normstellend.

EEN VOORBEELD: VROUWENRECHTEN EN LHBT-RECHTEN OP DE AGENDA

Bij een van de series bijeenkomsten kwam een hechte groep mannelijke vluchtelingen samen om te praten over mensenrechten. De gespreksleider vertelde aan de groep dat mensenrechten onder meer staan voor recht op een veilige plek en ervoor zorgen dat mensen het recht hebben om te vluchten uit een oorlog en asiel aan te vragen in een ander, veilig land. De groep vluchtelingen onderschreef collectief het belang van de mensenrechten. Vervolgens benadrukte de gespreksleider dat mensenrechten ook staan voor gelijkheid tussen vrouw en man en respect voor anderen en hun seksuele voorkeur (LHBT-rechten). Dat laatste vond de groep mannen eerst heel moeilijk maar als groep werd besloten dat er respectvol moet worden omgegaan met homoseksuelen, ook al is dit nog een flinke stap. De mensenrechten waar zijzelf profijt van hebben, gelden immers ook voor anderen.

Voorbeeld afkomstig van VON: zie voor een [beschrijving van hun werkwijze](#).

Het Verdrag van Istanbul wordt vaak in het bijzonder uitgelicht tijdens de bijeenkomsten: dit verdrag van de Raad van Europa inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld, werd op 11 mei 2011 door de Raad van Europa in Istanbul ondertekend. Soms wordt de Nederlandse of Europese wetgeving ook op deze manier gebruikt bijvoorbeeld door FSAN, Kezban en Mudawwanah. Er wordt onder meer uitgelegd dat partnergeweld, huwelijksdwang en meisjesbesnijdenis verboden zijn en dat meisjes en vrouwen volgens de Nederlandse wetten (net als mannen en jongen) het recht hebben op zelfbeschikking en dat discriminatie op grond van sekse verboden is.

Ook als het gaat om LHBT-personen wordt vaak uitgelegd dat hen discrimineren bij de wet in Nederland verboden is. Voor mensen die net gevlucht zijn uit een land waar homoseksualiteit strafbaar is, kan dit een belangrijk inzicht zijn. Hierbij wordt vaak geprobeerd om draagvlak voor dit verbod te creëren door uit te leggen dat dezelfde wetten verbieden dat mensen gediscrimineerd worden op grond van achtergrond of religie. LHBT-personen en mensen van migranten- en vluchtelingenachtergrond hebben dus allemaal baat bij een sterke naleving van de antidiscriminatie wetten in Nederland, zo legt de gespreksleider uit.

Discussiepunt: normen stellen via religie?

Een duidelijk verschil tussen de organisaties is of, en zo ja, in hoeverre er informatie wordt gedeeld over religie. Tijdens de bijeenkomsten worden vaak vragen gesteld over de religie: “Maar dat mag toch niet van de Koran?” of “Maar het staat toch in de Bijbel dat dit niet mag?”. Consortiumpartners gaan daar verschillend mee om. Sommige gaan daar wel op in vanuit de overtuiging dat religie (mits goed geïnterpreteerd) emancipatie kan bevorderen, terwijl anderen dat niet doen vanuit de overtuiging dat religie de emancipatie juist niet bevordert. De consortiumpartners die wel aandacht besteden aan religie, geven uitleg over religie om misverstanden daarover te voorkomen of als een positief normerend kader. Zij leggen bijvoorbeeld uit dat religie geen dubbele moraal hanteert (dus bijvoorbeeld dat het niet zo is dat alleen vrouwen maagd moeten zijn voor het huwelijk) ten aanzien van seksualiteit of dat het misverstand is dat de religie oordeelt over zaken als het dragen van make-up of nagellak. Voorwaarde is dan wel dat de gespreksleider kennis moet hebben van een of meer religies en moet weten te voorkomen dat het gesprek uitmondt in theologische discussies.

Inleving en empathie stimuleren

Bij alle werkwijzen is (in enige mate) aandacht besteed aan het stimuleren van inleving en empathie voor slachtoffers – met name vrouwen en meisjes – van geweld (ook huwelijksdwang, gedwongen achterlating etc.) en voor LHBT-personen. Dat gebeurt op twee manieren: door (1) bewust sprekers met ervaringskennis te vragen of filmpjes in te zetten waarin ervaringsverhalen worden gedeeld. Zo heeft bijvoorbeeld HTIB een transgender als spreker uitgenodigd die haar ervaringsverhaal vertelde en zet Mudawwanah filmpjes in van LHBT-personen die hun ervaringsverhaal delen. Maar het gebeurt ook vaak (2) door het stimuleren van het delen van ervaringen van deelnemers zelf.

Bij de tweede manier wordt actief gestimuleerd dat de deelnemers zelf ervaringen delen met bijvoorbeeld huiselijk geweld. Gespreksleiders geven vaak het goede voorbeeld door zelf ervaringen te delen en verminderen daardoor het taboe op het praten over huiselijk geweld (of andere vormen van gender gerelateerd geweld). Wanneer persoonlijke ervaringen worden gedeeld stimuleert de gespreksleider de andere deelnemers om goed te luisteren en niet (meteen) te oordelen. Vaak vertellen dan meer mensen hun ervaringen en krijgen deelnemers die hun verhaal delen, vaak begripvolle en empathische reacties. Ook kan het delen van ervaringen of horen van ervaringen van anderen ervoor zorgen dat mensen sterker gemotiveerd worden om sociale normen te veranderen.

VOORBEELD: EEN ERVARINGSVERHAAL OVER HOE HET IS OM TRANSGENDER TE ZIJN

Bij HTIB was een transgender vrouw uit Turkije aanwezig om te vertellen over haar ervaringen. De vrouw vertelde ook over de juridische complicaties die zij en andere transgender vrouwen in Turkije tegenkwamen. Deelnemers gingen in gesprek over de situatie die de vrouw schetste.

Voorbeeld afkomstig van HTIB. Zie voor een beschrijving van hun werkwijze.

In de bijeenkomsten wordt vaak gesproken over het thema discriminatie. Deelnemers vertellen zelf over hun ervaringen met discriminatie op grond van afkomst en religie. Vervolgens legt de gespreksleider uit dat dit ook geldt voor discriminatie op grond van seksuele voorkeur en / of genderidentiteit. Zo wordt een brug geslagen vanuit de eigen ervaring met discriminatie naar de ervaringen met discriminatie van LHBT-personen en wordt inleving in LHBT-personen gestimuleerd.

VOORBEELD: DISCRIMINATIE BREED TREKKEN

Op de bijeenkomsten van SMN wordt vaak gesproken over discriminatie: Nederlanders van Marokkaanse afkomst hebben hier meestal ervaring mee en die ervaringen worden gedeeld. De gespreksleider stimuleert deelnemers om samen vast te stellen dat discriminatie onprettig is en onwenselijk en trekt daarna de lijn door naar discriminatie van LHBT-personen; net als dat jij zelf niet gediscrimineerd wil worden vanwege bijvoorbeeld je huidskleur of je afkomst, zo willen ook mensen niet gediscrimineerd worden vanwege hun seksuele voorkeur of genderidentiteit.

Voorbeeld afkomstig van SMN. Zie voor een beschrijving van hun werkwijze.

Empowerment: kennis over je rechten, je eigen kracht en waar je hulp kan krijgen

Bij alle methodieken is het de bedoeling om de empowerment van individuele deelnemers te stimuleren. Empowerment wordt onder meer bevorderd door het zelfvertrouwen van deelnemers te vergroten ('innerlijke kracht' noemen Kezban en Mudawwanah dat) en sociale druk bespreekbaar te maken: vaak wordt gesproken over hoe om te gaan met die sociale druk. Ook wordt de kennis van deelnemers over hun eigen rechten (en die van anderen) vergroot.

Vrijwel alle organisaties besteden aandacht aan hulpverlening bij gender gerelateerd geweld zoals partnergeweld, huwelijksdwang of eengerelateerd geweld. Vaak legt de gespreksleider uit hoe deze hulp in zijn werk gaat en waar je deze vindt in de verwachting dat zo de drempel naar de hulpverlening lager

wordt. De gespreksleiders gaan expliciet niet de op de stoel van de hulpverlener zitten maar verwijzen hier wel naar door. Soms geven zij ook informatie over hulpverlening mee naar huis maar dit is afhankelijk van of de doelgroep makkelijk leest. Soms vertelt de gespreksleider of een hulpverlener over de verschillende vormen van gender gerelateerd geweld: wat is partnergeweld? Wat is huwelijksdwang? Wat is seksueel geweld? Meestal wordt de overkoepelende term 'gender gerelateerd geweld' of gender based violence niet gebruikt, afhankelijk van in welke taal de bijeenkomsten worden gehouden. Welke vormen van geweld precies worden besproken hangt ook van de groep af.

Kennis over nadelige effecten

Tijdens de bijeenkomsten worden vaak expliciet de schadelijke effecten van praktijken als huwelijksdwang en meisjesbesnijdenis voor de slachtoffers beschreven. Uitgelegd wordt hoe huwelijksdwang kan leiden tot ongelukkige huwelijken of hoe meisjesbesnijdenis leidt tot ernstige gezondheidsproblemen. Het idee hierachter is dat mensen mogelijk zo overtuigd worden dat deze praktijken schadelijk zijn en daarom moeten worden gestaakt.

2.7. Werkvormen tijdens de bijeenkomsten

In alle methodieken is de dialoog voeren met elkaar een belangrijke werkvorm. Dit betekent dat deelnemers met elkaar in gesprek gaan, waarbij welles-nietes-discussies en het oordelen over elkaar zo veel mogelijk worden voorkomen. Het gaat om het naar elkaar luisteren en elkaar respecteren. Een specifieke vorm van dialoog is de socratische gespreksvorm (zie kader).

Andere werkvormen zijn:

- Het werken in duo's: twee aan twee de vragen van de gespreksleider uitdiepen.
- Rollenspellen.

- Korte filmpjes.
- Casussen Wat als....?: hoe zou je omgaan met deze situatie?
- Het werken met fotomateriaal (beelden: associatiemateriaal) en met muziek.
- Stellingen: vaak positieve stellingen die parallel lopen aan de gewenste sociale norm zoals "Mannen en vrouwen zijn gelijk aan elkaar".
- Spellen: waarden en normen, kennismakingsspellen.
- Het werken met 'woordwebs': het associëren om een centraal woord, bijvoorbeeld eer, vrouwenrechten.
- Het meegeven van informatie op papier.
- Huiswerkopdrachten aan deelnemers: 'ga thuis in gesprek met je dochter over seksualiteit' of 'geef je partner een compliment'.

De meeste methodieken hebben vooraf werkvormen, maar dat geldt niet voor allemaal. Bij sommige methodieken ligt de nadruk op praten en taboes doorbreken, waarbij diverse werkvormen worden ingezet met duidelijke doelen per werkvorm. Bij sommige methodieken worden ook verschillende leerstijlen aangesproken (hoofd – hart – handen), bij andere juist minder (vooral praten en luisteren).

Welke werkvormen uiteindelijk ingezet worden is dus verschillend per methodiek maar ook per gespreksleider: de ene gespreksleider voert precies de methodiek uit zoals deze bedacht is, terwijl de andere daar losser mee omgaat. Dit hangt ook sterk af van de wensen en mogelijkheden van de doelgroep. Een voorwaarde voor een dialoog is het creëren van een veilige ruimte.

VOORBEELD: SOCRATISCHE GESPREKSMETHODE

Twee van de zeven consortiumpartners (Stichting Kezban en Mudawwanah) werken met de socratische gespreksmethode. Een socratisch gesprek is een gemeenschappelijk 'denkgesprek' waarin mensen onderzoeken wat ze denken en waarom ze dat denken (Verloove, Van Wonderen en Felten, 2020). Het is dus een vorm van zelfonderzoek. Deelnemers leren goed te luisteren en eerst te vragen naar feiten in plaats van beweringen. Het socratische gesprek is erop gericht de praktijk van gezamenlijk werken en leven te verbeteren. Het is geen discussie waarin mensen hun mening verdedigen, maar een gezamenlijk onderzoek waarin deelnemers met elkaar op zoek gaan naar 'wat het geval is' en woorden en ideeën scherpen aan die van anderen. Daardoor ontstaat tevens de mogelijkheid om een gemeenschappelijke visie te creëren (Verloove, et al. 2020). Op deze manier kunnen deelnemers van bijeenkomsten dus samen besluiten dat sociale normen moeten veranderen.

Er zijn een paar belangrijke principes in de socratische gespreksmethode (Verloove et al., 2020):

1. Begin niet te praten over je eigen beeld/visie, maar vraag naar die van de ander. Diegene zal vervolgens zijn idee uitleggen.
2. Het beïnvloeden van de ander wordt niet gedaan door over eigen opvattingen te praten, maar door aan te sluiten op de beleving van de ander, door een samenvatting te geven van wat de ander verteld heeft.
3. Door kritische vragen te stellen is het mogelijk om de ideeën van de ander aan te passen. Door de juiste vragen te stellen kan de ander vervolgens zelf tot de conclusie komen dat er een beter alternatief is. Het doel is om kritisch naar eigen uitspraken te kijken en die daar waar nodig aan te passen.

Door op deze manier het gesprek te voeren, wordt ernaar gestreefd dat mensen elkaar écht verstaan en gezamenlijk op zoek gaan naar fundamentele principes achter hun handelen.

In de praktijk hanteren Stichting Kezban en Mudawwanah de volgende regels voor socratische gespreksvoering:

- Een dialoog is geen gewoon gesprek. Het is een gezamenlijk onderzoek, zelfonderzoek en gericht op samen denken.
- Een dialoog is geen discussie waarin de eigen mening centraal staat, maar een gesprek aan de hand van vragen en concrete, persoonlijke ervaringen.
- Werken met een concreet voorbeeld/ervaring: zouden we daar hetzelfde doen, zeggen, denken, voelen, of iets anders? Uitwisseling van beelden, argumenten.
- Door het uitwisselen en toetsen van meningen komen gesprekspartners tot onderzoek van de eigen praktijk, ervaringen en opvattingen van wat belangrijk is in het leven.
- Het gesprek is gericht op inleving, verplaatsen in de positie van de ander. Bekijk de wereld door de ogen van de ander.
- Een voorwaarde voor een dialoog is het creëren van vrije ruimte d.w.z. door langzaam denken, tijd nemen/krijgen, doorvragen en samenvatten vertraagt het gesprek waardoor vrije ruimte ontstaat en de uitkomst van het gesprek niet vaststaat.
- Een socratische dialoog is gericht op nieuw denken, op voorbij het oude denken gaan. Een socratische dialoog is gericht op fundamenteel denken, over onderliggende redenen, waarden, normen en visies.
- Stichting Kezban en Mudawwanah gebruiken de socratische gespreksmethode. [Zie hier hun werkwijze.](#)

2.8. Randvoorwaarden

Veel van de bijeenkomsten worden uitgevoerd in buurthuizen of andere 'gemeenschapszalen'. Een deel van de consortiumpartners kiest voor de moskee, anderen houden regelmatig bijeenkomsten bij mensen thuis: 'huiskamerbijeenkomsten'.

Vele bijeenkomsten hebben het Nederlands als voertaal, zeker die qua cultu-
rele achtergrond 'gemengd' zijn. Bij de bijeenkomsten voor mensen uit een
specifieke groep (met name georganiseerd door IOT en HTIB), is de voertaal
wisselend. Voor mensen met de Turkse achtergrond zijn de bijeenkomsten
zowel in het Turks als in het Nederlands. Vaak worden de talen dan door elkaar
gebruikt. Vooral bij emoties gebruiken deelnemers de taal die ze het beste be-
heersen. Bijeenkomsten voor mensen met een Marokkaanse achtergrond zo-
als SMN die organiseert zijn die met name bij jongeren vaak in het Nederlands.
Voor jongeren uit Somalië (georganiseerd door FSAN) zijn de bijeenkomsten
vaak in het Nederlands, voor de ouderen niet. Voor vluchtelingen is wel/geen
Nederlands gebruiken sterk afhankelijk van hoe lang zij al in Nederland zijn. Bij
Kezban verschilt het per bijeenkomst: de leidraad is de groep zelf. De meeste
bijeenkomsten zijn in het Nederlands, maar er zijn ook bijeenkomsten in het
Iraanse, Afghaanse, Arabisch, Berbers/Tamazight, Somalisch en Turks uitge-
voerd.

De meeste consortiumpartners hebben meestal 10 tot 25 deelnemers per bij-
eenkomst. Meer deelnemers maakt het lastiger om een gezamenlijk gesprek
te houden maar dit wisselt per organisatie: zo gaat Mudawwanah uit van maxi-
maal 15 deelnemers. Maar vier consortiumpartners (FSAN, HTIB, SMN en VON)
houden af en toe ook grotere bijeenkomsten met soms wel met 40 of 50 deel-
nemers. Dan worden er bijvoorbeeld naast plenaire, ook gesprekken gehouden
in duo's of kleinere groepen.

Samenvatting

Het Consortium Zelfbeschikking heeft een dubbele missie: men wil ten eerste
de sociale normen in gemeenschappen veranderen en tevens wil zij individu-
en empoweren. In alle methodieken van de zeven consortiumpartners staan
deze doelen centraal. Omdat sociale normen niet in beton gegoten zijn, kun-
nen deze ook actief veranderd worden. Dit gebeurt vaak 'natuurlijk' van gene-
ratie op generatie maar door de bijeenkomsten geeft het consortium daar een
flinke boost aan.

Alle methodieken organiseren een reeks van ongeveer drie bijeenkomsten
met een groep deelnemers die vaak eenzelfde achtergrond hebben, dezelfde
religie hebben of in dezelfde buurt wonen. De bijeenkomsten worden vaak
gehouden in buurthuizen en soms in moskeeën of huiskamers. De mensen
worden geworven via de gespreksleider die over een flink netwerk beschikt in
een bepaalde gemeenschap of in een bepaald gebied. Die gespreksleider kan
zelf actief zijn bij een zelforganisatie of daar veel mee samenwerken. Een deel
van de consortiumpartners werkt ook met gespreksleiders die officieel een
zelforganisatie vertegenwoordigen. Bij alle consortiumpartners krijgen de ge-
spreksleiders een flinke training die hen de methodiek aanleert en voorbereidt
op de bijeenkomst. Desalniettemin heeft de gespreksleider vaak de vrijheid
om zelf de werkwijzen / werkvormen te kiezen die hij of zij inzet bij een bijeen-
komst. De Dialoog is de meest gekozen werkvorm (zoals via de socratische
gespreksmethode) maar er wordt ook gebruikt gemaakt van bijvoorbeeld
filmpjes, sprekers of casussen.

Met deze en andere werkvormen wordt ingezet op het stimuleren van zelf-
reflectie zodat deelnemers zich gaan realiseren en zich uitspreken dat strikte
gendernormen, taboes en sociale druk niet wenselijk zijn en dat zij geweld
afkeuren. Door in te zetten op inleving en empathie ten aanzien van geweld-

slachtoffers wordt dit bewustzijn bevorderd. Op een deel van de bijeenkomsten wordt verteld en uitleg gegeven over de nadelige gevolgen van bijvoorbeeld huwelijksdwang, achterlating of besnijdenis. Mensenrechten staan centraal tijdens de bijeenkomsten. Een deel van de consortiumpartners zet dit thema expliciet op de agenda van de bijeenkomsten om gelijkheid tussen mensen en het recht op zelfbeschikking van het individu te onderstrepen. De rechten die ieder heeft worden samen met de hulpverlening die beschikbaar is, expliciet behandeld en besproken. Dit gebeurt ook vanuit het oogpunt van empowerment. Zo weet iedere deelnemer dat geweld en inperking van zelfacceptatie niet geaccepteerd hoeven te worden.

Alle methodieken in vogelvlucht

In het vorige hoofdstuk hebben we de beschreven wat de zeven methodieken gemeen hebben. In dit hoofdstuk beschrijven we ze allemaal apart zodat ook de verschillen duidelijk worden.

FSAN: Jiheeye

Jiheeye betekent kompas in het Somalisch. Jiheeye is ook de titel van een nieuw handboek van de Alliantie Verandering van Binnenuit. Het is een kompas dat Somalische Nederlanders richting geeft op weg naar zelfbeschikking, opvoeding en seksuele diversiteit. De methodiek achter Jiheeye bouwt voort op de jarenlange aanpak en expertise van de Federatie van Somalische associaties in Nederland en andere Somalische organisaties bij het succesvol bestrijden van vrouwelijke genitale verminking. Namens deze federatie is de methodiek begeleid en gecoördineerd door Zahra Naleie. De analyse en rapportage zijn gedaan door Afiah Vijlbrief, Oka Storms en Elif Cankor van Movisie.

Doel

De interventie beoogt een positieve(re) houding ten aanzien van enerzijds gendergelijkheid en anderzijds seksuele diversiteit. Subdoelen die hieraan bijdragen zijn [1] het bevorderen van zelfbeschikking binnen de Somalische gemeenschap, [2] het stimuleren van kritische reflectie op de eigen opvoedstijl, [3] ruimte creëren voor 'anders denken', 'anders kijken' en 'anders doen', hiervoor openingen zoeken en houding proberen te veranderen en [4] ruimte creëren voor bredere opvattingen, waarden en normen over thema's als gender, gendergelijkheid en seksuele-diversiteit door een alternatief raamwerk te presenteren.

Doelgroep

Somalische Nederlanders kunnen ruwweg in twee groepen worden onderscheiden: [1] Somaliërs die in de jaren 1990 naar Nederland kwamen en [2] Somaliërs die vanaf 2007 naar Nederland kwamen in verband met de recente vluchtelingenstroom. Dit zijn de 'twee' groepen die bijeenkomsten bijwonen. Deze groepen zijn onderling erg verschillend. De context van Somalië in de jaren '90 verschilt sterk van het Somalië in de afgelopen jaren. Verder is de

samenstelling van deelnemers zeer gevarieerd. Zo zijn er (oudere) vrouwen en mannen, moeders en vaders, jonge mensen en nieuwkomers. De interventie is specifiek ontwikkeld voor de Somalische gemeenschap en haar subdoelgroepen en sluit aan bij diens behoeften.

Typerend aan de aanpak

Overkoepelend voor deze interventie is het thema zelfbeschikking en het centraal staan van mensenrechten. Dat betekent dat de voorlichtingsbijeenkomsten ook onder dit thema georganiseerd worden en dat vanuit dit perspectief de thema's gendergelijkheid en LHBT-acceptatie worden benaderd. Twee uitgangspunten zijn belangrijk; enerzijds wordt ingezet op mensenrechten en anderzijds op het persoonlijke verhaal. Hierdoor typeert de methodiek zich als zeer ervaringsgericht. Met als doel dat de deelnemers in de loop van het proces anders naar de thematiek leren kijken. Aanvullend richt de methode zich op het leren vanuit de eigen gevoelens. Om hiertoe te komen wordt de *stap-voor-stap-methode* ingezet. Dit wil zeggen dat je brede (taboe)thema's trechtert tot kleine(re) specifieke thema's; ofwel van 'cold topics naar hot topics'. Ook wordt ingezet op het concept visualisatie. Door beelden en filmpjes in te zetten waar de doelgroep zich in herkent, gaan de besproken thema's meer leven.

Onderliggende aannames: waarom werkt het?

De inperking van de autonomie (door bijvoorbeeld ouders) is meestal geen prettige ervaring voor een individu. Vaak gaat het gepaard met negatieve emoties en gedachten. In de methodiek wordt daarom vanuit het kader 'mensenrechten' stilgestaan bij deze ervaringen. Dit gebeurt vanuit de veronderstelling dat deelnemers dan gaan ervaren dat dit niet prettig was en dat zij deze ervaring dus niet willen (door)geven aan anderen in hun kring zoals hun (klein)kinderen. Door dit toe te spitsen op thema's als gender en seksualiteit worden dit onderwerpen van zelfbeschikking, waar de individu zelf over mag bepalen.

Opzet bijeenkomsten

De bijeenkomsten vallen onder het overkoepelende thema *zelfbeschikking* in drie momenten uiteen. In fase 1 vindt de werving en organisatie plaats. Hierin worden speerpunten geformuleerd voor de doelgroep in kwestie én materiaal verzameld voor de inhoud van de bijeenkomsten. In fase 2 worden de bijeenkomsten verzorgd. De thema's zijn achtereenvolgens: zelfbeschikking, opvoeding & achterlating, en seksuele diversiteit. Tot slot, in fase 3, vindt de evaluatie plaats. De inhoud van de bijeenkomsten wordt bijgesteld aan de hand van feedback van de deelnemers.

HTIB: de methodiek in een notendop

Uitgangssituatie

HTIB organiseert i.s.m. de Alliantie Verandering van Binnenuit in verschillende steden in Nederland bijeenkomsten waar mensen samenkomen om te praten over taboeonderwerpen rond emancipatie, gendergelijkheid, homo- en bisexualiteit, transgenders, huiselijk en gerelateerd geweld, achterlating, huwelijksdwang, partnergeweld, kindermishandeling, seksueel geweld, opvoeding, de rolpatronen van meisjes en jongens en de universele rechten van de mens.

Volgorde van het groepsproces

De beginsituatie voor groepen die voornamelijk uit Turkse Nederlanders (Turken, Koerden, Alevieten, Christelijke Turken, Armeniërs) bestaan, ziet er als volgt uit:

- Taboeonderwerpen zijn in een dergelijke setting bijna niet eerder besproken.
- Culturele componenten vanuit de traditionele waarden binnen de gemeenschappen spelen in het groepsproces een belangrijke rol.
- Geen traditie binnen de gemeenschappen en achterstallig onderhoud als het gaat over het praten over taboeonderwerpen.
- Sociale controle en toezicht van de moskee blijken een blijvende invloed te hebben.

Partnerschap en compassie

Veranderen is een lastig proces dat vaak moeizaam verloopt en veel energie kost. Het is niet gemakkelijk om uit oude patronen te stappen en nieuw gedrag te ontwikkelen en vol te houden. Tijdens de groeps gesprekken is er veel aandacht voor het creëren van een open, positieve en veilige atmosfeer. Deelnemers worden zoveel mogelijk bij het gesprek betrokken, persoonlijke ervaringen worden gestimuleerd en er wordt op gelet wie er binnen de groep weinig praten en wie veel aan het woord zijn.

Acceptatie

Veranderen kan een conflict opleveren in onderwerpen die mensen belangrijk vinden. Bij veel mensen die een verandering overwegen is twijfel zichtbaar. Ze wikken en wegen tussen de voors en tegens. Het gevolg kan zijn dat iemand uiteindelijk niet altijd aan verandering toekomt. Het is belangrijk naar een bepaalde acceptatie van verandering te streven. Daarvoor is het belangrijk dat deelnemers goed en objectief geïnformeerd worden.

Ontlokken

De gespreksleider probeert doelgericht gedachten en gevoelens van de groep te onderzoeken en te begrijpen. Dit doet hij/zij om samen de verdere doelen, wensen, verwachtingen ten aanzien van de besproken taboeonderwerpen te ontdekken en te agenderen. Hierbij worden kleine stappen in de goede richting gestimuleerd. Kleine stappen zijn namelijk overzichtelijk, toepasbaar en

maken meer mogelijk. Door kleine stappen te zetten, komt iemand eerder in beweging en groeit langzaam maar zeker het besef van verandering, waardoor nieuwe meer uitdagende stappen eventueel mogelijk worden.

Evaluatie

De gespreksleider vat de in de bijeenkomst geuite bevindingen samen, bedankt de deelnemers voor hun openhartige bijdrage en legt de vervolgstappen uit.

Methodiek van verandering

Fase 1: (H)erkenning eigen situatie en hoe die tot stand is gekomen tijdens opvoeding en adolescentie.

Fase 2: Eigen ervaringen (prettige en minder prettige) toetsen aan en delen met anderen.

Fase 3: Besef dat socialisatie in een bepaalde fase niet van binnenuit is gekomen maar van buitenaf opgelegd.

Fase 4: Verandering van gedrag ten opzichte van thema's bij zichzelf exploreren en delen met naasten.

Opbouw van de bijeenkomsten:

1e Bijeenkomst. Uitleg over het doel van de bijeenkomsten; welke thema's centraal zullen staan; uitleg over de Universele Rechten van de Mens.

2e Bijeenkomst: Specifiek taboeonderwerp wordt besproken in de groep; eigen ervaringen staan centraal; hoe is de groep tot hun mening over een taboeonderwerp gekomen.

3e Bijeenkomst: Hoe heeft het specifieke onderwerp zich bij deelnemers ontwikkeld; hoe kunnen veranderingen over het specifieke onderwerp worden aangebracht; evaluatie en bespreken van vervolgtraject.

IOT: Yeni Pencere

Yeni Pencere oftewel 'een nieuw venster' is een handboek van het Inspraakorgaan Turken (IOT) voor gesprekken over opvoeding, gendergelijkheid en LHBT-emancipatie. Het succes van de methode schuilt voor een groot deel in het uitgangspunt 'ouderschap'. Iedereen die kinderen heeft wordt bezighouden door de vraag: ben ik wel een goede vader of moeder? Het is inspirerend om daar met anderen over van gedachten te wisselen, zeker als het gaat om de visie op en de overdracht van genderrollen. Ouders van nu zijn getuige geweest van grote veranderingen. Veranderingen ten goede, maar veranderingen veroorzaken ook veel onzekerheid. In dit handboek wordt minutieus beschreven hoe het IOT te werk gaat. Trainers met enige ervaring kunnen er zo mee aan de slag.

Doel

Het hoofddoel van deze methodiek is het bevorderen van een positieve(re) houding van de doelgroep ten aanzien van gendergelijkheid en LHBTI. Subdoelen die tijdens dit proces naar het hoofddoel toe behaald worden zijn: [1] het bevorderen van individualisatie, [2] ruimte creëren voor 'anders denken', 'anders kijken' en 'anders doen' en [3] ruimte creëren voor bredere opvattingen, waarden en normen over thema's als gender, gendergelijkheid en seksuele- en genderdiversiteit door een nieuw venster te presenteren.

Doelgroep

De bijeenkomsten worden primair georganiseerd voor mensen uit de 'eigen' gemeenschap; dat wil zeggen met een Turkse achtergrond. Eenieder kan de bijeenkomsten bijwonen, het is met name gericht op (groot)ouders van kinderen. Vereist is een goede beheersing van de Turkse taal. Een intermediaire doelgroep zijn de trainers en/of gespreksleiders. Yeni Pencere is overigens ook geschikt voor andere gemeenschappen.

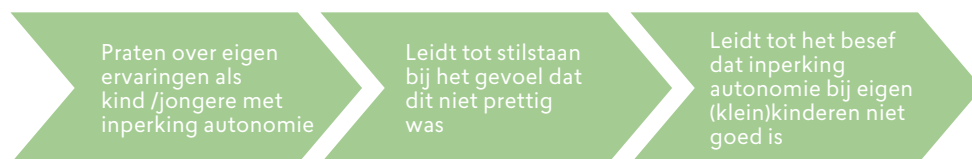

Typerend aan de aanpak

Het veranderen van houding loopt als een rode draad door deze interventie. Om hiertoe te komen worden de thema's gendergelijkheid en LHBTI-acceptatie benaderd vanuit de eigen gevoelens en het persoonlijke verhaal. Hierdoor typeert de methodiek zich als zeer ervaringsgericht en dit betekent dat de vragen en de opdrachten iets teweegbrengen bij de deelnemers. Zij zullen in de loop van het proces anders naar de thematiek leren kijken. Aanvullend richt de methode zich op het leren vanuit de eigen gevoelens. Om hiertoe te komen wordt de *stap-voor-stap-methode* ingezet. Dat wil zeggen dat je brede (taboe)thema's trechtert tot kleine(re) specifieke thema's; ofwel van 'cold topics' naar hot topics'.

Onderliggende aannamen: waarom werkt het?

De inperking van de autonomie (door bijvoorbeeld ouders) is meestal geen prettige ervaring voor een individu; het gaat vaak gepaard met negatieve emoties en gedachten. In de methodiek wordt daarom stilgestaan bij deze ervaringen, vanuit de veronderstelling dat deelnemers dan gaan ervaren dat dit niet prettig was; en dat zij deze ervaring dus niet willen (door)geven aan hun kinderen. Dit wordt vervolgens toegespitst op de thema's genderrollen en seksualiteit.

Opzet Bijeenkomsten

Om dichtbij de stap-voor-stap-methode, maar ook bij de eigen ervaringen, te blijven kan gekozen worden voor een overkoepelend en aansprekend thema voor alle drie de bijeenkomsten. Maar belangrijk is dat je met dit thema start en dat dit in de volgende twee bijeenkomsten steeds terugkomt. Een voorbeeld: er wordt gekozen voor het thema *ouderschap en intergenerationele overdracht* (overkoepelend) in de eerste bijeenkomst, gevolgd door *gender en genderrollen* en tot slot de overdracht van deze rollen in de derde bijeenkomst *seksualiteit*.

SMN: Het gesprek in vrijheid

Doel

Het hoofddoel van de dialoogbijeenkomsten is een attitudeverandering omtrent 'taboe'-onderwerpen. Dit gaat onder meer via bewustwording en het bespreekbaar maken in de groep en eigen kring. Hiervoor moet de juiste terminologie en taal worden afgestemd op de doelgroep. Dit heeft alles te maken met de samenstelling van de groep. Dus de cultuurspecifieke insteek is van essentieel belang. Dit is namelijk een middel om hen te motiveren en te activeren te gaan praten over onderwerpen als gender(gelijkheid) en seksualiteit. Uiteindelijk plant je een zaadje voor mentaliteitsverandering omtrent dergelijke thematiek. Daarbij moet elke 'kleine' stap gezien worden als een doel op zichzelf. Om tot het grote doel 'attitudeverandering' te komen kun je het aanvliegen vanuit bijvoorbeeld mensenrechten of religie.

Doelgroep

Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) organiseert landelijk, met name in het grootstedelijke gebied dialoogbijeenkomsten voor verschillende Marokkaans-Nederlandse groepen. Deze variëren van mannen, vrouwen, jongeren tot ouders en zijn soms ook een combinatie van deze groepen.

Typerend aan de aanpak

Het belangrijkste element van de methode is de 'de vraag met ondervraag'. Je geeft een voorbeeld van jezelf, bijvoorbeeld een heel persoonlijk voorbeeld van je kind. Je stelt jezelf als gespreksleider bijvoorbeeld de vraag 'wat heb ik toen gedaan?', maar eigenlijk stel je de doelgroep de vraag 'wat zou jij zelf doen?'. Veiligheid is wel altijd een voorwaarde, maar ook de bereidheid van de gespreksleider om over persoonlijke 'issues' te praten.

Overigens ligt de kracht van de methodiek niet zozeer in het proces tijdens de bijeenkomsten alleen, maar evengoed in het voorwerk. De bijeenkomsten beginnen al bij de werving die SMN zelf in de hand heeft. Die contactlegging is het eerste succes. Dit gebeurt bijvoorbeeld met zowel begeleiders van jongeren als met jongeren zelf. Pas daarna richt je je op de vraag wie je doelgroep per bijeenkomst is. Ook de locatie is daarbij een belangrijk punt om te overwegen. Verder is het belangrijk wie de gespreksleider is: hij/zij moet een bepaalde mate van gezag hebben, een identificeerbaar rolmodel zijn én thema's met humor en luchtigheid kunnen aankaarten.

Onderliggende aanname: waarom werkt het?

Het idee achter de interventie is te beschrijven als het VERBORGEN GEHEIM. Je moet op sensitieve wijze binden en verbinden. De methodiek van SMN dient als lijn waarin je de ruimte krijgt én ruimte creëert. Een manier om dit te doen is vanuit de Pyramidegedachten. Bijvoorbeeld: je noemt meer algemene topics en werkt die steeds specifiek uit.

Opzet van de bijeenkomsten

De opzet van de bijeenkomsten verschilt per doelgroep. Zo pas je bijvoorbeeld voor jongeren je werkvormen aan met spelletjes of filmpjes. Een voorbeeld van de opzet van bijeenkomsten gericht op jongeren:

- **Bijeenkomst 1:** kick-off: dit is een introductie op de thema's gelijkheid, opvoeding en vrijheid.
- **Bijeenkomst 2:** bewustwording: seksuele & diversiteit: vanuit de gedachte dat mag je zelf uitvinden en ervaren. Ook pak je terug op religie, indien een deelnemer of de groep erover begint. Wat zegt bijvoorbeeld de Islam over respect. Hiermee stel je een duidelijke sociale norm en geef je het goede voorbeeld (kijk wel uit voor theologische discussie, die win je niet).
- **Bijeenkomst 3:** attitude verandering: In deze bijeenkomst staan gerichte acties centraal. Bijvoorbeeld: hoe ga je deze thema's met je ouders of docent bespreken. Verder ga je in op vragen als 'Wat heb je meegekregen?' en 'Wat ga je anders doen?'.

In het kader van die attitudeverandering is nazorg belangrijk. Idealiter kom je na bijvoorbeeld 2 maanden weer samen om te reflecteren. De gespreksleider stelt zich in ieder geval beschikbaar na afloop voor vragen en informatie.

Stichting Kezban: Socratische gespreksvoering

Doel

Via de bijeenkomsten wordt door het delen van eigen ervaringen geprobeerd anders te gaan denken over onderwerpen als huiselijk geweld, eengerelateerd geweld, huwelijksdwang, achterlating en seksualiteit & seksuele diversiteit. Dit gebeurt via de socratische gespreksvoering (zie hieronder). Het gaat over bewustwording van deze onderwerpen en wat je kunt doen of hoe je ermee om kunt gaan als je ermee te maken hebt. Het behaalde eindresultaat na drie bijeenkomsten is dat men de eigen kring verandert. Er vindt een domino-effect plaats. Vaak willen deelnemers naderhand ook gespreksleider worden voor de stichting.

Doelgroep

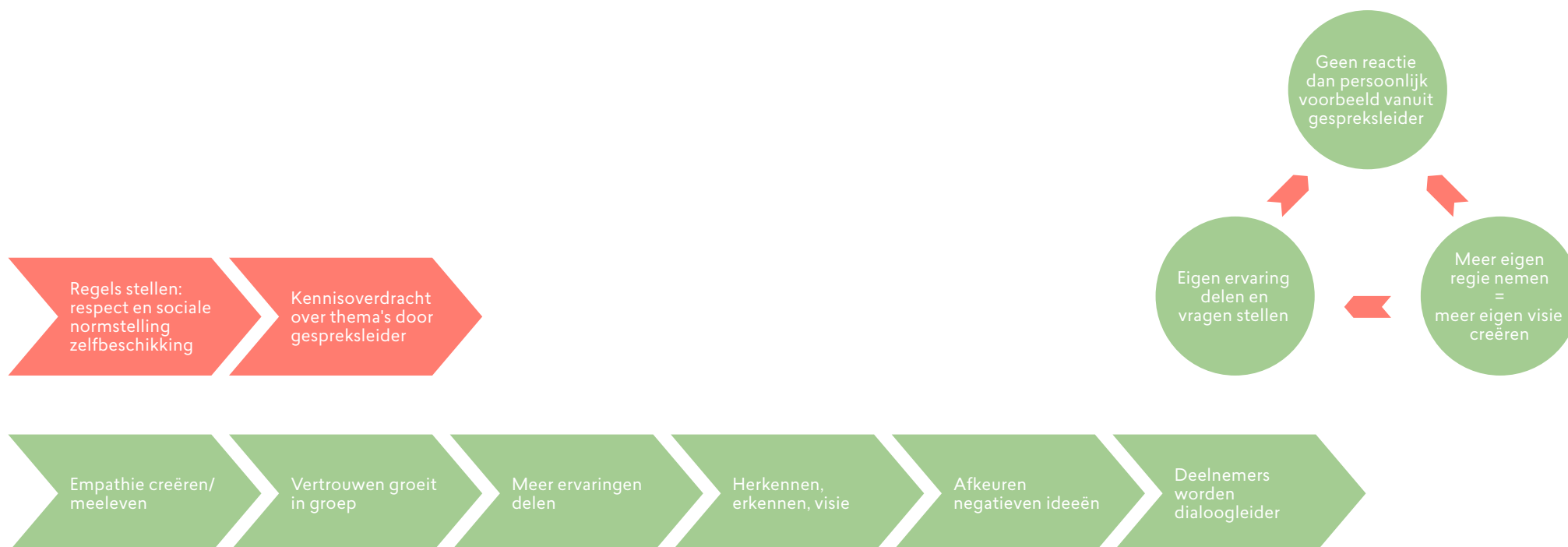
De doelgroep is heel verschillend. De mannen en vrouwen die de bijeenkomsten bezoeken hebben zeer gevarieerde migratieachtergronden, zoals bijvoorbeeld de Marokkaanse of Turkse. Doordat de doelgroep hun achterban enthousiasmeert en zo 'aansteekt' ook deel te nemen ontstaat er een diverse groep.

Typerend aan de aanpak

Een essentieel uitgangspunt bij de methodiek van Kezban is de socratische gespreksmethode. Dit is een gezamenlijk denkgesprek dat zich typeert als een oordeelvrije en doortastende gespreksmethode. Het is een praktijkgerichte manier en niet gedreven door theorieën. Door in te zetten op uitwisseling van persoonlijke verhalen en ervaring wordt er ruimte gecreëerd voor ieders persoonlijke wijsheid. Dit proces gaat over langzaam denken, enerzijds het gezamenlijk afwegen van argumenten en anderzijds het gezamenlijke leerproces ingaan richting het 'nieuwe denken'. Randvoorwaarden om zo'n gesprek te voeren zijn:

- De gespreksleider is een gelijke, de deelnemers zijn niet onderschikt.
- De gespreksleider beschikt over voldoende kennis over doelgroep en thema, bijv. kerncijfers en recente publicaties.
- De gespreksleider past de taal aan, het moet eenvoudig en laagdrempelig zijn. Zie het als een 'praatgroepje' waar je wel serieuze onderwerpen aankaart. Dat betekent dat de dialoogleider meebeweegt in het proces, maar niet letterlijk meegaat met de groep. De dialoogleider weet welke keuze daarin te maken en hoe daarop te handelen.
- Er worden onderling open vragen zonder oordeel gesteld als *Hoe of waarom kom je daar op?* en *Hoezo denk je dat?*
- Er wordt gesproken vanuit ervaringsdeskundigheid.
- De ervaringen waarover wordt gesproken, moeten wel verwerkt zijn (met name door de gespreksleider).
- De gespreksleider laat deelnemers de regie behouden, bijv. zij maken de keuze over welke thema's gesproken wordt.

Naast de socratische gespreksvoering wordt ingezet op beeldmateriaal.

Onderliggende aannames

De onderliggende aanname is simpel: 'Als je dingen met elkaar deelt dat het dan heelt'. De kracht van de aanpak ligt dan ook in persoonlijke verhalen vertellen en die herhalen en daarbij vragen stellen. Daarbij wordt sterk ingegaan op hoe jezelf naar thema's kijkt, welke keuzes of afwegingen je daarin maakt en vooral waarom je er op die manier naar kijkt. Je maakt deze overwegingen en redeneringen expliciet.

Opzet bijeenkomsten

De drie bijeenkomsten vallen uiteen onder vijf mogelijke thema's die de groep zelf kiest: [1] huiselijk geweld, [2] eerdergerelateerd geweld, [3] huwelijksdwang, [4] achterlating of [5] seksualiteit & seksuele diversiteit. Ter afsluiting worden tips meegegeven aan de groep. Bijvoorbeeld over hoe je je eigen grenzen aangeeft. Wanneer er cognitief geen klik wordt gemaakt in het gesprek dan kan de gespreksleider ertoe overgaan om thema's vanuit het 'lichamelijke' te bespreken. Praat bijvoorbeeld over hoe het voelt om huiselijk geweld mee te maken.

Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah (LWM): Socratische Dialoog: gericht op verandering van binnenuit

Doel

De algehele doelstelling van de LWM luidt “het versterken van de rechtspositie van migranten- en vluchtelingenvrouwen, -kinderen en -mannen.” Hierbij wordt ingezet op het bevorderen van zelfbeschikking, veiligheid, emancipatie en maatschappelijke participatie. Het specifieke doel voor de dialoogbijeenkomsten binnen de Alliantie Verandering van Binnenuit valt onder deze brede doelstelling waarbij Mensenrechtenverdragen en genderspecifiek beleid richtinggevend zijn. Enerzijds wordt, via feitelijke informatie en ervaringen, beoogt zelf inzichten te krijgen in de brede thematiek van mensenrechten, gendergelijkheid, seksuele diversiteit en sociale gelijkheid. Anderzijds gaat het om bewustwording en anders denken over en/of creëren van de eigen positie in de sociale omgeving en de verhouding met en tot anderen. De diverse stappen in de ontwikkeling moeten uiteindelijk werkelijke acceptatie, respect, mentaliteits- en gedragsverandering teweegbrengen.

Doelgroep

Doelgroepen zijn mensen met diverse migratie- en/of vluchtelingen-achtergronden, zoals Marokkaanse, Turkse en Koerdische Nederlanders en statushouders waaronder Somaliërs, Syriërs en Afghanen. De samenstelling varieert van gemengde groepen van mannen en vrouwen tot vrouwengroepen en mannengroepen. Ook de leeftijd in de groepen varieert. In 2020 werden enkele jongerenbijeenkomsten in de leeftijd 18-25 jaar georganiseerd. De werving en de samenstelling van de groep is mede afhankelijk van de vraag of thematiek die speelt én van het netwerk van organisaties, dialoogleiders en LWM.

Daarnaast zijn de dialoogleiders belangrijke intermediairs en doelgroep. De LWM heeft een profiel voor dialoogleiders. Belangrijk is dat zij en de deelnemers dezelfde achtergrond hebben en/of dat zij affiniteit met de deelnemers hebben, zodat zij binding hebben en houden met de doelgroep. Via dialoogleiders wordt ingezet op een aanpak, verandering van binnenuit. Zij moeten enerzijds het perspectief van de deelnemers, hun achterban, verstaan en anderzijds handelen vanuit het kader van zelfbeschikking, keuzevrijheid, emancipatie en participatie. Dialoogleiders signaleren, inventariseren en adviseren deelnemers op thema's, vragen, behoeften en knelpunten die bij hen spelen. Stap voor stap begeleiden de dialoogleiders de deelnemers tijdens de bijeenkomsten. De dialoogleiders krijgen ondersteuning, coaching en intervisie van de LWM en er worden studie- en terugkomdagen georganiseerd.

Typerend aan de aanpak

De socratische gespreksvoering staat centraal in de methodiek. De kunst is dat dialoogleiders hier goede invulling aan geven. Dit gebeurt onder meer door het stellen van de juiste open vragen, het geven van concrete ervaringen, voorbeelden en door de diepte in te gaan zonder de eigen mening te ventileren. Zo wordt een 'vrije ruimte voor anders denken' gecreëerd, die moet leiden tot het inleven in mensen die anders zijn dan jij. Het is belangrijk dit zeer langzaam, stap voor stap, aan te pakken. Vooraf worden duidelijke spelregels geformuleerd zoals dat iedereen een mening mag hebben, dat er geen discussie is, en dat er altijd wederzijds respect moet zijn voor elkaar, voor diversiteit. Veiligheid en vertrouwen in de groep zijn belangrijke voorwaarden voor de dialoog. De dialoog biedt ruimte voor zelfonderzoek en gezamenlijk onderzoek. De socratische dialoog is gericht op nieuw denken, over onderliggende redenen, waarden, normen en visies, dat voorbij gaat aan het oude denken.

Opzet van de dialoogbijeenkomsten

In totaal zijn er drie dialoogbijeenkomsten per groep en een groep bestaat uit 12-14 deelnemers. Het thema wordt door de dialoogleiders in afstemming met de doelgroep en organisaties gekozen. Mudawwanah stuurt erop dat in deze bijeenkomsten gendergelijkheid, seksuele diversiteit en sociale veiligheid aan bod komen, op een wijze die past. De regie ligt ook mede bij de deelnemers zelf. Eigen ervaringen, gevoelens en vragen staan centraal. Hoewel de precieze inhoud van de bijeenkomsten kan variëren, is er wel een rode draad. Zo is gendergelijkheid essentieel binnen alle thema's en dit kan bovendien een goed uitgangspunt zijn om andere thema's te bespreken. Gendergelijkheid kan als trechter werken om specifieke of meer gevoelige onderwerpen aan te vliegen. Een voorbeeld: bespreek seksuele diversiteit vanuit algemene thema's als vrije partnerkeuze of opvoeding. Om vandaaruit stap voor stap

verder te komen tot de kern. Bij de start van de serie dialoogbijeenkomsten biedt kennis over mensen- en vrouwenrechten een kader/basis voor het bespreken van diverse thema's. Daarvoor worden werkvormen gehanteerd als introductiefilmpjes met ervaringsverhalen, ervaringsdeskundigen, ervaringen van deelnemers, stellingen, beeldmateriaal, spellen etc. Aansluiten bij de belevingswereld is het uitgangspunt. Afhankelijk van de groep en vragen die spelen is de keuze en introductie van het thema heel divers.

Onderliggende aanname: waarom werkt het? Verandertheorie

In het proces vindt er verandering plaats. Dit proces heeft een iteratief karakter, wat betekent dat het herhalend en stapsgewijs op verschillende niveaus met elkaar, heen en weer, interacteert en zo tot het einddoel van gedragsverandering komt.

VON: Changemakers methodiek

Doel

Het doel van Changemakers is dat de fundamentele waarden en normen van de mensenrechten boven culturele en religieuze conventies gesteld worden. Anders gezegd: het doel van de methodiek is dat mensen inzien dat geen enkele culturele traditie of hogere macht enige vorm van de ondermijning van de fundamentele mensenrechten kan en/of mag legitimeren.

Subdoelen zijn (1) Een sociale beweging te faciliteren waarin het recht op zelfbeschikking, gelijkheid en individuele vrijheden worden nageleefd, uitgedragen en waar nodig verdedigd. (2) Mensenrechtenactivisten binnen vluchtelingen- en migrantengemeenschappen te ondersteunen. (3) Inbedding, aansluiting te realiseren bij maatschappelijke partners en de hele samenleving.

Doelgroep

De groep kent een grote diversiteit. Het zijn mensen met een migratieachtergrond, veelal vluchtelingen zowel 'oudkomers' als 'nieuwkomers'. De achtergrond varieert sterk.

Typerend aan de aanpak

De methodiek Changemakers kent vier uitgangspunten:

1. Mensenrechten als referentiekader, kompas en einddoel; de fundamentele waarden en normen van de mensenrechten. Deze staan boven culturele en religieuze conventies zoals ze ook in onze grondwet verankerd zijn. Dit uitgangspunt vormt niet alleen een moreel referentiekader maar ook een didactische basis bij de veranderprocessen.
2. Elementen van cultuur (mentaliteit en gedrag) kunnen alleen veranderd worden door de gemeenschappen zelf.

3. Een individu kan de motor zijn van sociale veranderingen; zo iemand noemen we een 'changemaker'. Een changemaker volgens deze methode, is iemand die de mensenrechten in eigen handelen naleeft, uitdraagt en waar nodig verdedigt. Daarnaast beschikt zij/hij de vaardigheden om in haar/ zijn sociale omgeving veranderprocessen op gang te brengen. In het Changemakers programma zijn er drie profielen van changemakers die de motor kunnen zijn voor de sociale veranderingen in hun omgeving: (a) bestuurders van vluchtelingen- en migrantenorganisaties die zelf de verantwoordelijkheid nemen om een bepaald thema in hun achterban te agenderen, (b) aanjagers die vaak een onorthodoxe manier inzetten om bepaalde misstanden onder de aandacht te brengen, en (c) trainers die binnen de gemeenschappen de verdiepingsprocessen op gang brengen.
4. Een duurzaam sociaal veranderproces bestaat uit kleine en concreet doelgerichte acties en activiteiten.

Onderliggende aanname: waarom werkt het?

In de kern van de methodiek staat de Vaarkaat centraal. Dit is, behalve een hulpmiddel voor leer- en ervaringstrajecten ook een nuttig instrument voor het implementeren van een verandertraject. De aanpak is simpel: de trainer volgt de lijn van de Vaarkaat. De volgende alinea gaat in op de fasering:

Wij vluchtelingen zijn hier dankzij mensenrechten (gedeelde waarde: mensenrechten) + stilstaan bij dat discriminatie zelf niet prettig is dus dat het belangrijk is om zelf ook niet te discrimineren → confronteren: in de spiegel laten lijken (gedragen wij ons wel volgens onze normen en waarden?) → probleemkenning: het samen problematiseren van cultuurerfgoed → actieplan: samen plannen maken voor verandering.

Opzet van de bijeenkomsten

In de bijeenkomsten wordt gebruik gemaakt van de Vaarkaat (met de stappen van verandering):

1. Het **herkennen en erkennen van het probleem**: in eerste instantie worden problemen, bijvoorbeeld homofobie, vaak niet als probleem gezien. De ervaring leert dat bijvoorbeeld een open gesprek over homoseksualiteit en homofobie in eerste instantie een vrije en veilige ruimte nodig heeft, die zich baseert op - min of meer- gedeelde waarden. Er wordt dus overeenstemming gevonden over gemeenschappelijke waarden. Mensenrechten zijn hierbij de leidraad: dit sluit aan bij vluchtelingen omdat zij hier zijn vanwege de mensenrechten. Vervolgens reflecteert men op het eigen gedrag. De deelnemers krijgen dus een spiegel voorgehouden: gedragen wij ons wel naar de waarden die we belangrijk vinden (mensenrechten) als het gaat om dit concrete thema (homoseksualiteit)? Met als insteek dat als je zelf niet gediscrimineerd wilt worden je dat ook niet bij anderen moet doen. Op deze manier wordt toegewerkt naar de herkenning en erkenning van problemen als homofobie, geweld tegen vrouwen, ongelijkheid tussen vrouwen en mannen etc.
2. De tweede stap van de Vaarkaat gaat over het **analyseren van de omgeving** waarin de eerder geformuleerde verandering plaats moet vinden. Daarom is het fundamenteel van belang dat de deelnemers zelf een 'krachtenanalyse' kunnen doen: zodat zowel de positieve als negatieve krachten om negatieve normen en waarden te veranderen duidelijk worden.
3. De derde is dat de deelnemers (als individu en als groep) **strategie en acties ontwikkelen**.

Het programma is flexibel m.b.t. het inzetten van werkvormen, instrumenten en thema's.

4

Werkzame mechanismen

In dit hoofdstuk onderbouwen we met wetenschappelijke kennis de werkwijzen zoals beschreven in het vorige hoofdstuk. Op basis hiervan kan worden benoemd wat de kracht is van de manier waarop het Consortium Zelfbeschikking werkt.

4.1. Sociale normen veranderen

Het Consortium Zelfbeschikking zet in op het veranderen van sociale normen met betrekking tot gender, seksualiteit en geweld met als doel dat mensen minder gender gerelateerd geweld plegen en om te zorgen dat zij gendergelijkheid en LHBT-personen beter gaan accepteren. Het inzetten op een sociale normverandering om gedrag te veranderen is stevig onderbouwd vanuit wetenschappelijk onderzoek.

Bekend uit de wetenschappelijke literatuur is dat de sociale norm een sterke invloed heeft op hoe mensen denken en doen (Tankard & Paluck, 2016). Tal van onderzoeken laten zien dat mensen (positief) van houding veranderen door het horen van een positieve mening van iemand uit hun eigen groep over een gestigmatiseerde groep (Blanchard et al., 1994; Crandall, Eshleman & O'Brien, 2002; Monteith, Deneen & Tooman, 1996). Door sociale normen gaan mensen niet alleen anders denken, maar zich ook daadwerkelijk anders gedragen en het kan discriminatie verminderen (Paluck, 2009a; Van Wittenbrink & Henly, 1996; Sechrist & Milford, 2007). Communiceren wat de sociale norm is, heeft mogelijk ook een langetermijneffect: wanneer mensen de boodschap krijgen

Deelnemers tijdens een bijeenkomst voor gespreksleiders van de Alliantie Verandering van Binnenuit.

dat anderen uit hun eigen omgeving positiever denken over een bepaalde gestigmatiseerde minderheidsgroep, dan beïnvloedt dit hun houding ook maanden later nog, zo blijkt uit studies van Zitek en Hebl uit 2007 en Stangor, Sechrist en Jost uit 2001.

Dat sociale normen houding en gedrag kunnen veranderen, geldt ook ten aanzien van vrouwen en LHBT-personen. Er zijn verschillende aanwijzingen dat

het inzetten van sociale normen ook kan werken voor het verminderen van discriminatie van vrouwen. In een aantal reviews over gender based violence wordt geconcludeerd dat dit geweld alleen gestopt kan worden door het veranderen van sociale normen over vrouwen en mannen (Jewkes, Flood, Lang, 2015, Paluck, Ball, Poynton, Sieloff, 2010; Vaitla et al., 2018). En in verschillende studies is aangetoond dat het veranderen van de perceptie van sociale normen effect heeft op de omgang van heteroseksuele personen met homoseksuele personen (Monteith, Deneen, Tooman, 1996; Oyamoto, Jackson, Fisher, Deason, Borgida, 2017; Tankard & Paluck, 2017; Zitek & Hebl, 2007).

Sociale normen zijn dus van groot belang voor de thema's waar het Consortium Zelfbeschikking aan werkt. Inzetten op verandering van de sociale norm is dus een effectieve insteek wanneer je wilt zorgen dat mensen de positie van vrouwen en minderheden zoals LHBT-personen willen verbeteren en geweld tegen vrouwen willen verminderen.

4.2. Een community based approach

Belangrijk is dat sociale normen door iemand uit de groep worden gesteld en niet door iemand die wordt gezien als 'van buiten' (Haslam Oakes, McGarty, Turner, Reynolds, Eggins, 1996; Munger, 2007; Puhl, Schwartz, Brownell, 2005; Stangor, Sechrist, Jost 2001). Sociale normen veranderen kan dus alleen met mensen die enige binding hebben met elkaar. Hoe je sociale normen communiceert kan op verschillende manieren gebeuren. In een review van Cislighi en Heise (2018) worden drie verschillende manieren genoemd: (1) Mensen vertellen (of laten zien) hoe andere mensen denken; bijvoorbeeld de informatie geven dat veel mensen uit de eigen groep alcohol drinken of discriminatie afkeuren. (2) Persoonlijke feedback geven of je al dan niet voldoet aan de norm: mensen vertellen dat hun eigen groep anders denkt, dan ze aanvankelijk dachten. En (3) een *community based approach* of in het Nederlands, een

gemeenschapsbenadering waarin bijeenkomsten worden gehouden met mensen die grotendeels uit eenzelfde gemeenschap komen. Dit laatste is de aanpak die het Consortium Zelfbeschikking inzet. Cislighi en Heis (2018) geven aan dat het bij dergelijke groepsbijeenkomsten cruciaal is om in te zetten op (1) motiveren van mensen; dat mensen gaan merken dat de huidige sociale normen nadelig zijn, (2) de deelnemers stellen samen een nieuwe norm en (3) de deelnemers gaan anderen ook motiveren om te veranderen. Dat is in grote lijnen de aanpak die Consortium Zelfbeschikking ambieert: dat de deelnemers zich na afloop blijven inzetten voor zelfbeschikking en non-discriminatie.

Een *community based approach* wordt door diverse onderzoekers als een kansrijke of opkomende aanpak bij o.a. het tegengaan van geweld tegen vrouwen en meisjes vanwege hun sekse (Arango et al., 2014; Lundgren & Amin, 2015). Deze aanpak wordt ook breder ingezet om gezond gedrag te bevorderen; en net als bij het tegengaan van geweld tegen vrouwen, werkt een 'community based approach' met name wanneer het gericht is op verandering van sociale normen (Merzel, & D'Afflitti, 2003). Dat kan onder meer door het trainen van invloedrijke leden uit de gemeenschap (Merzel Merzel, & D'Afflitti, 2003) en het houden van groepsconversaties (Cislighi & Heise, 2018). Echter, het bewijs voor een community based approach komt met name uit landen met lage inkomens en is nog weinig onderzocht in landen met hoge inkomens (Ellsberg, Arango, Morton, Gennari, Kiplesund, Contreras, Watts, 2015).

Een voorbeeld van een succesvolle interventie die een *community based approach* heeft is 'Tostan's Community Empowerment Program (CEP)' in sub-Sahara Afrika. In een rapport van Vaitla, Taylor, Van Horn en Cislighi (2017) wordt deze succesvolle interventie beschreven waarmee meisjesbesnijdenis aantoonbaar is verminderd. De interventie hield in dat lokale gemeenschappen met elkaar in gesprek gingen op bijeenkomsten; dus vergelijkbaar met de werkwijze van het Consortium Zelfbeschikking. Tijdens die bijeenkomsten

werd bewust stil gestaan bij de normen die schadelijk zijn voor meisjes en vrouwen. Uitgangspunt waren de mensenrechten en vooral het recht om vrij te zijn van discriminatie. Gedurende de gesprekken gingen de deelnemers meisjesbesnijdenis en het jong uithuwelijken als een vorm van discriminatie beschouwen. Deelnemers werden gestimuleerd om na te denken over of meer rechten voor jongens en mannen dan voor meisjes en mannen verenigbaar is met hun waarden en ambities. In de ideale situatie leidde dat tot gezamenlijk doelen stellen door de deelnemers en strategieën bedenken voor het aangaan van verandering (Vaitla et al., 2017).

De aanpak van CEP komt grotendeels overeen met de ambitie voor de bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking. Wat anders is dat bij CEP ook nog een commissie werd benoemd van mensen uit de gemeenschap die de strategieën zouden gaan uitvoeren (Vaitla et al., 2017). Dat is bij het Consortium Zelfbeschikking vaak niet het geval; al melden zich sommige deelnemers na afloop van de bijeenkomsten aan als gespreksleider om zo ook te helpen de verandering verder te brengen.

Lessen uit het CEP programma waren o.a. dat het belangrijk is om te werken met bestaande sociale netwerken: want het gaat om een verandering van gemeenschappen. En ook een les is dat het niet alleen gaat om het verlaten van normen maar ook het creëren van nieuwe normen. In plaats van ‘meisjes moeten vroeg trouwen’ kan het worden “meisjes moeten naar school” (Vaitla et al., 2017).

Zelfreflectie stimuleren

Een van de manieren om via bijeenkomsten met een *community based approach* sociale normen te veranderen, is het zichtbaar maken van wat het verschil is tussen de persoonlijke attitudes van mensen en wat de normen zijn (Cislaghi & Heise, 2018). Het gaat er dus om dat duidelijk wordt dat mensen de

huidige sociale normen vaak niet onderschrijven en / of dat schadelijke praktijken op lang niet zoveel ‘support’ kunnen rekenen als vaak wordt gedacht. Dit is een variant die wordt gebruikt door een deel van de partners van het Consortium Zelfbeschikking. Er wordt bijvoorbeeld naar boven gehaald dat veel mensen het taboe op huiselijk geweld of de achterstelling van meisjes, eigenlijk niet oké vinden.

Dit kan echter alleen als mensen persoonlijk het gevoel hebben dat sociale normen niet matchen met hun persoonlijke gevoelens. Als mensen dat nog niet zo ervaren, dan is het zinvol om eerst meer te vertellen over de nadelige consequenties van de sociale normen, zo blijkt uit een review van Cislaghi en Heise (2018). Dit is ook vaak gebeurd bij bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking: er wordt verteld over de nadelige consequenties van praktijken als uithuwelijking en meisjesbesnijdenis (zie paragraaf 3.4.2.).

Normen stellen door wetten en mensenrechten

Diverse studies tonen aan dat door wet- en regelgeving te formuleren ten aanzien van bijvoorbeeld de rechten van LHBT-personen, en deze wetten te communiceren, discriminatie verminderd kan worden (Barron & Hebl, 2013; Tankard & Paluck, 2017). Studies geven aan dat dit mogelijk ook de positie van vrouwen kan verbeteren (Morrison, Ellsberg, Bott, 2007). Dat geldt niet alleen voor wetten maar ook kan een normerende werking uitgaan door te communiceren over mensenrechten of instituten voor de mensenrechten (Noh, 2016; Pereira, Monteiro, Camino, 2009).

Het communiceren van wetten of mensenrechten kan ingezet worden in een *community based approach* om zo sociale normen te veranderen zoals in het hierboven beschreven voorbeeld van het CEP programma op basis van Vaitla, Taylor, Van Horn en Cislaghi (2017).

Socratische gespreksmethode

Voor de socratische gespreksmethode – een specifieke vorm van dialoog voeren die twee van de zeven consortiumpartners inzetten – is ook enige onderbouwing. Zoals beschreven staat in een KIS-publicatie over polarisatie (Verloove et al., 2020) is een mechanisme in de socratische methode het verwerpen van aannamen en impliciete kennis door kritisch te denken (Morrel, 2004). Onderzoek heeft aangetoond dat vragen stellen volgens de socratische methode kan bijdragen aan het ontwikkelen van kritisch denken (Yang, Newby & Bill, 2005). Het andere onderbouwde mechanisme dat bij de socratische methode een rol speelt is het ‘perspectief wisselen’. Volgens Moore (1986) is het essentieel bij het oplossen van conflicten om het perspectief van de andere partij te begrijpen voordat men oplossingen kan genereren om aan de behoeften van beide partijen te voldoen. Ook Sessa (1996) en een review van Ku, Wang (2015) toonden aan dat van perspectief wisselen en je inleven in een ander, een conflict minder hoog laat oplopen. Of en hoe de socratische gespreksmethode als geheel effectief is bij het vergroten van acceptatie van gendergelijkheid en LHBT-personen is nog niet onderzocht in wetenschappelijk onderzoek.

4.3. Inleving en empathie stimuleren

In het Consortium Zelfbeschikking wordt op een deel van de bijeenkomsten door middel van ervaringsverhalen (van deelnemers, van uitgenodigde sprekers of via filmpjes) ingezet op het vergroten van inleving en empathie ten aanzien van vrouwen en meisjes en LHBT-personen die slachtoffer zijn van discriminatie en / of gender gerelateerd geweld. Uit diverse studies komt naar voren dat wanneer je discriminatie wilt verminderen, dat het inzetten het vergroten van empathie of inlevingsvermogen, kan leiden tot positieve resultaten (zie o.a. Berger, Benatov, Abu-Raiya, Tadmor, 2016; Paluck, 2009b; Tompkins, Shields, Hillman, White, 2015).

Dit geldt voor diverse gestigmatiseerde groepen: er zijn ook een reeks onderzoeken over inleven en empathie die betrekking hebben op discriminatie van mensen die homoseksueel zijn (Batson & Ahmad, 2009; Hodson, Choma, Costello, 2009) en mensen die transgender zijn (Broockman en Kalla, 2016; Tompkins, Shields, Hillman, White, 2015). Ook voor het verminderen van discriminatie van vrouwen lijkt inleving en empathie belangrijk te zijn (Becker & Swim, 2011; Zawadzki, Shields, Danube, Swim, 2014). Zo komt uit experimenten van Becker en Swim (2011) naar voren dat wanneer mannen stil gaan staan bij de gevoelens van vrouwen bij seksistische incidenten, zij minder seksistische opvattingen krijgen. Het alleen inleven in vrouwen die met seksisme te maken hadden was niet voldoende; het stilstaan bij de gevoelens van vrouwen (empathie) bleek nodig te zijn (Becker & Swim, 2011). Vrouwen zelf kunnen zich natuurlijk ook schuldig maken aan seksisme en ook voor hen kan empathie een positief effect hebben: zo staan vrouwen positiever ten op zichten van vrouwen (kunnen zich o.a. beter met hen identificeren) die niet aan de gendernormen voldoen wanneer zij het idee hebben dat deze vrouwen het zwaar hebben gehad en zij empathie ervaren gaan voor hen (Pietri, Johnson, Ozgumus, Young, 2018).

4.4. Empowerment

Empowerment wordt door hoogleraar Tine Van Regenmortel (2002) beschreven als ‘een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie’. Dat betekent dat empowerment dus in wezen gaat om een versterkingsproces waardoor mensen meer greep krijgen op het eigen handelen en dus meer ‘agency’ krijgen maar ook meer invloed krijgen om te participeren in de samenleving (Van Regenmortel, 2008). Geloof en vertrouwen krijgen in eigen mogelijkheden om invloed te kunnen uitoefenen

en het zicht krijgen op beschikbare steun- en hulpbronnen om dit te verwezenlijken met de nodige vaardigheden om deze bronnen te kunnen hanteren (kritische bewustwording) zijn hiervoor nodig (Van Regenmortel, 2008).

Als we specifiek kijken naar slachtoffers van huiselijk geweld dan gaat empowerment volgens de literatuur om betekenisvolle verandering voor slachtoffers in het hebben van macht, in interactie met hun omgeving. Het gaat om een proces waarin iemand (in een specifieke context: in interactie met een iemand anders) weinig macht heeft, een persoonlijk doel stelt om macht te krijgen, actie te ondernemen en het aan de slag gaat om dat doel te behalen, waarbij een gevoel van eigen effectiviteit, kennis, vaardigheden en hulpbronnen toeneemt en het kunnen reflecteren op de impact van haar / zijn eigen acties (Cattaneo en Goodman, 2015). Anders dan bij een algemene definitie van empowerment draait het hier niet om participatie maar meer om het werken aan zelfgekozen doelen door het opdoen van nieuwe vaardigheden. Een studie van Perez, Johnson en Wright (2012) onder vrouwelijke slachtoffers van huiselijk geweld in opvangcentra, liet zien dat empowerment van de vrouwen (met name vaardigheden en zelfvertrouwen) de impact van het geweld op posttraumatische stressstoornis (PTSS) bij laag en matig geweld deed verzwakken. Ook in een latere studie werd gevonden dat empowerment beschermende effecten heeft: op de mentale gezondheid maar ook op het opnieuw slachtoffer worden van geweld (Dardis, Dichter, Iverson, 2018).

Empowerment versterken bij vrouwen onder meer om geweld tegen hen te voorkomen of de impact van geweld te verminderen, is dus een zinvolle aanpak volgens de wetenschappelijke literatuur. Bij het Consortium Zelfbeschikking ligt de nadruk op zicht krijgen op de beschikbare steun- en hulpbronnen: er wordt vaak verteld waar en hoe slachtoffers hulp kunnen krijgen. Ook wordt er tijdens de bijeenkomsten op ingezet dat slachtoffers – en de mensen in hun omgeving – geweld niet meer accepteren. Sommige organisaties zetten ook

in op het aanleren van nieuwe vaardigheden aan deelnemers voor hun eigen empowerment: in het bijzonder het krijgen van meer zelfvertrouwen ('innerlijke kracht' noemen Kezban en Mudawwanah dat). Tijdens de bijeenkomsten wordt ook gepraat over geweldservaringen en zo wordt gewerkt aan de vaardigheid om geweld bespreekbaar te maken.

4.5. Kennis vergroten

4.4.1. Informatie over hulpverlening

Er is weinig onderzoek gedaan naar hoe informatie over hulpverlening het beste verstrekt kan worden aan slachtoffers van huiselijk geweld. Zoals beschreven in paragraaf 1.2.6. zijn er diverse barrières voor slachtoffers om hulp te zoeken. In het 'Wat werkt dossier' over partnergeweld wordt op basis van de literatuur gesteld dat het verstrekken van gegevens van hulpinstanties een van de manieren is om geweld te verminderen (van Oosten, Visser, Hazebroek, Daru, 2015) maar er wordt niet verder ingegaan op hoe dit het beste kan gebeuren. Wel is bekend uit onderzoek in België dat alleen het meegeven van een informatie op papier (in dit onderzoek: een kaartje met hulpadressen en tips over hoe je je eigen veiligheid kan vergroten) niet voor veel verandering zorgde. Vragen die gesteld worden door een professional over ervaringen met huiselijk geweld, leken slachtoffers juist wel te helpen (Van Parys, Deschepper, Roelens, Temmerman, Verstraelen, 2017). Het gesprek over huiselijk geweld en het praten over ervaringen lijkt dus belangrijker te zijn dan het meegeven van informatie op papier over waar je hulp kunt zoeken.

4.4.2. Kennis vergroten: inzicht in risico's

Tijdens de bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking wordt vaak informatie gedeeld over de risico's van bijvoorbeeld huwelijksdwang of meisjesbesnijdenis. Deze manier van werken kan vergeleken worden met wat in de

gezondheidszorg het *vergroten van risicoperceptie* heet (Bartholomew et al., 2011). Hierbij wordt erop ingezet dat mensen zelf gaan beseffen dat als zij het verkeerde doen – zoals hun familielid dwingen om te trouwen of getrouwd te blijven of een familielid terugsturen naar het land van herkomst – dat dit betekent dat zij zelf of hun familie dan verschillende risico's lopen. De bedoeling is dat mensen deze praktijken dan gaan staken om zo de risico's te voorkomen: verschillende studies hebben aangetoond dat dit inderdaad zo werkt als het gaat om gezondheid (Bartholomew et al., 2011; Brewer et al., 2007; Rothman & Kiviniemi, 1999). Onderzoekers verwachten dat dit ook relevant is voor gender gerelateerd geweld want geweld is ook duidelijk ongezond gedrag en wanneer je weet wat de gevolgen hiervan zijn kun je als vrouw je hier beter tegen beschermen (Gidycz, McNamara en Edwards, 2006; Harding & Helweg-Larsen, 2009; Nurius, 2000). Van meisjesbesnijdenis is bekend dat het geven van informatie over de risico's zinvol kan zijn. Er is een verband tussen weten hebben van de gezondheidsrisico's en het afkeuren van meisjesbesnijdenis (Marcusán, Singla, Secka, Utzet, Le Charles, 2016). Desondanks zijn er professionals in de gezondheidszorg die toch het voornemen hebben om hun eigen dochters te laten besnijden. Alleen maar het weten hebben van de risico's lijkt dus niet voldoende om gedrag te veranderen (Marcusán, et al., 2016).

4.4.3. Kennis vergroten: religie inzetten

In het consortium gebruikt de ene organisatie religie om de doelen te behalen en andere consortiumpartners juist niet. Maar wat zegt de wetenschap hierover?

Noord-Amerikaanse onderzoekers verwachtten aan het begin van hun studie dat religie werkt om mensen toleranter te maken naar homoseksuele mensen (Vilaythong, Lindner, Nosek, 2010). Ze dachten dat religieuze heteroseksuelen mogelijk toleranter zouden worden naar homoseksuele mensen als ze eerst de 'gouden regel' lezen die in verschillende religies te vinden is. In het Christendom is dat: 'wat jij niet wil dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. In het Boeddhisme

is een vergelijkbare stelling te vinden. Bij heteroseksuele Boeddhisten maakte het echter geen verschil in de manier waarop ze dachten over homoseksuelen, wanneer ze eerst werden gewezen op het religieuze voorschrift. Bij de heteroseksuele Christenen maakte het ook geen verschil als ze lazen dat de 'gouden regel' een uitspraak was van Jezus Christus: zij werden hierdoor niet homovriendelijker. En als ze lazen dat dit voorschrift een uitspraak was van Boeddha, werden ze zelfs nog negatiever ten aanzien van homoseksuelen (Vilaythong, et al., 2010). Verschillende studies bevestigen dat het averechts kan werken religie in te zetten om de acceptatie van LHBT's te vergroten. Een studie van Ramsay, Pang, Shen en Rowatt (2014) laat zien dat vooroordelen werden versterkt bij christenen en boeddhisten wanneer ze herinnerd werden aan hun religie. Ook een studie van Johnson, Rowatt en LaBouff (2012) toont aan dat wanneer religieuze heteroseksuelen, merendeels Christenen, van tevoren worden blootgesteld aan woorden die te maken hebben religie, zij daarna negatiever denken over homoseksuelen dan wanneer zij aan neutrale woorden zijn blootgesteld. Yilmaz, Karadöller en Sofuoglu (2016) laten hetzelfde zien onder Turkse Islamitische studenten: ook deze groep wordt negatiever over homoseksuelen wanneer zij vooraf religieuze woorden lezen, zoals Allah en moskee. Het blootstellen van heteroseksuele Moslims aan woorden die te maken hebben met rationeel denken (bijvoorbeeld 'denk' en 'analyseer') kan er juist wel voor zorgen dat hun expliciete houding homovriendelijker wordt.

Ook andere type vooroordelen kunnen versterkt worden door religie: uit onderzoek van Johnson, Rowatt en LaBouff (2010) komt naar voren dat vooroordelen op grond van achtergrond versterkt kunnen worden door het blootgesteld worden aan 'Christelijke' woorden. Ook context kan daarbij werken als een herinnering aan de religie: vlakbij een kerk laten mensen meer vooroordelen zien ten aanzien van onder meer andere etnische en religieuze groepen zoals moslims, dan wanneer ze niet bij een kerk staan (LaBouff, Rowatt, Johnson, Finkle, 2012). Als het gaat om de gelijkheid tussen vrouwen en mannen, is aangetoond dat mensen na te worden blootgesteld aan religieuze woorden,

meer seksistische opvattingen onderschrijven zoals dat vrouwen onschuldig, hulpeloos en moederlijk (Haggard, Kaalen, Saroglou, Klein, Rowatt, 2018).

Tegelijkertijd komt uit een meta-analyse overtuigend bewijs naar voren dat religieuze mensen helpen herinneren aan hun religie, zorgt voor meer pro-sociaal gedrag (Shariff, Willard, Andersen, Norenzayan, 2016). Maar hoe kan religie enerzijds sociaal gedrag bevorderen en anderzijds vooroordelen versterken? Als we de studies bestuderen lijkt dit afhankelijk van:

- 1 **Of iemand tot de eigen groep wordt gerekend:** in een review van Preston, Ritter en Ivan Hernandez (2010) wordt geconcludeerd dat iemand helpen herinneren aan zijn of haar religie, leidt tot sociaal gedrag naar de eigen groep maar niet naar mensen die worden gezien als 'de ander'. Religie gaat namelijk niet alleen over het geloven in God maar versterkt ook de banden met de 'eigen groep' en kan daardoor juist de houding naar mensen die worden gezien als *niet* behorende tot de eigen groep, verslechteren (Preston et al., 2010).
2. **Hoe iemands religie wordt geïnterpreteerd:** veel hangt af van hoe mensen hun religie ervaren, beleven en interpreteren. Dit komt onder meer naar voren uit Carpenter en Marshall (2009): zij toonden aan dat mensen die 'intrinsiek religieus' zijn, zich moreel beter gedragen wanneer zij herinnerd worden aan hun religie; door eerst iets te lezen over hun religie, handelen zij beter naar de hun eigen morele overtuiging. Dat geldt niet voor mensen die 'extrinsiek religieus' zijn; mensen die religieus zijn voor hun persoonlijke comfort en sociale contacten. Ook al worden zij herinnerd aan hun religie, dan nog kunnen zij zich 'moreel hypocriet' gedragen. Dit sluit aan bij een studie van Bard en Rothgerber (2018) die vonden dat mensen herinneren aan religie, ertoe kan leiden dat seksistisch taalgebruik wordt verhoogd bij 'extrinsiek religieuzen' maar niet bij 'intrinsiek religieuzen'; bij deze gelovigen wordt seksistisch taalgebruik juist minder wanneer zij herinnerd worden aan hun religie. Ook in een studie van Golec De Zavala, Cichocka,

Orehek en Abdollahi (2012) is gevonden dat bij intrinsiek gelovigen (zowel bij christenen als bij moslims) het herinnerd worden aan hun eigen moraal, de vijandschap ten op zichte van andere groepen kan verminderen. Religie kan mensen dus wel beter later handelen naar hun eigen morele maatstaven maar dat geldt alléén voor mensen die hun religie op een bepaalde manier beleven en associëren met moreel gedrag. Dit wordt ook geconcludeerd door Burch-Brown en Baker (2016) die stellen dat religie vooroordelen kan versterken maar ook kan verminderen door een andere interpretatie van religie. In een studie van Hoffarth, Hodson en Molnar (2018) blijkt inderdaad dat religieuze mensen negatiever staan ten op zichte van homoseksuelen ten aanzien van homoseksualiteit ('je mag het wel zijn, maar je mag het niet doen') maar niet wanneer zij niet bekend zijn met die veroordeling. Uit een andere studie van Schumann, McGregor, Nash en Ross (2014) komt naar voren dat beter gedrag met name is te zien bij mensen die religieus zijn die nadenken over hun eigen dood en het hiernamaals én tegelijkertijd herinnerd worden aan hun religie en deze associëren met morele regels (Schumann, McGregor, Nash, Ross, 2014). Dit komt overeen met de eerder genoemde review van Preston, Ritter en Ivan Hernandez (2010): zij concluderen wanneer iemand herinnerd wordt aan God, die toekijkt of mensen zich wel moreel gedragen zoals in de studie van Schumann et al. (2014). Als mensen herinnerd worden aan hun dood, dan kan sociaal gedrag mogelijk ook versterkt worden naar mensen die worden gezien als 'de ander'. In deze review wordt bewijs genoemd als het gaat om andere etnische groepen; vooroordelen ten opzichte van andere etnische groepen kunnen verminderd worden door religie wanneer mensen denken aan God die er op let of zij zich wel moreel gedragen. Echter, als het gaat om homoseksuelen is er (nog) geen bewijs dat de juiste interpretatie van religie of het denken aan God de acceptatie zou kunnen verbeteren; er is alleen bewijs dat het of niks doet óf de houding naar homoseksuelen kan verslechteren.

Als religie als middel wordt ingezet tijdens de bijeenkomsten van het Consortium Zelfbeschikking om mensen te stimuleren om te handelen volgens hun morele waarden of om sociaal gedrag te vertonen, dan werkt dit dus mogelijk voor een deel van de deelnemers goed – in het bijzonder diegenen die hun religie op zo'n manier ervaren, beleven en interpreteren dat het gaat om moreel handelen in de ogen van God. Echter, als het gaat om homoseksualiteit bestaat het risico dat het de acceptatie juist kan verslechteren. Er is nog geen wetenschappelijk bewijs dat een gesprek over religie de acceptatie van homoseksualiteit zou kunnen bevorderen.

Samenvatting

In hoeverre zijn er aanwijzingen uit de wetenschap dat de aanpak van het Consortium Zelfbeschikking kan werken?

- Sociale normen veranderen om de acceptatie van man-vrouw-gelijkheid en LHBT-personen te bevorderen, komt uit de wetenschappelijke literatuur naar voren als een zeer kansrijke aanpak.
- De aanpak die het Consortium Zelfbeschikking kiest, een community based approach om sociale normen te veranderen, is een bewezen effectieve insteek (in met name lage inkomenslanden) als het gaat om de positie van vrouwen te verbeteren en discriminatie ten aanzien van LHBT-personen te verminderen. Het gaat er om dat tijdens een reeks van bijeenkomsten samen nieuwe normen worden gesteld. Een aandachtspunt is hierbij dat na een reeks bijeenkomsten met mensen uit de gemeenschap, er concrete plannen moeten worden gemaakt om de acties voor te zetten die de gemeenschap heeft bedacht. Dat gebeurt al door verschillende consortiumpartners.
- Alle partners werken vanuit mensenrechten (en vrouwenrechten, kinderrechten en LHBT-rechten in het bijzonder). Het expliciet behandelen van deze mensenrechten kan effectief zijn om sociale normen te

veranderen zo blijkt uit de wetenschappelijke literatuur. Een deel van de consortiumpartners doet dit.

- De meeste consortiumpartners zetten (ook) in op het bespreekbaar maken van wat mensen werkelijk voelen en/of vinden om op die manier te laten zien dat de huidige sociale normen en schadelijke praktijken eigenlijk niet breed gedeeld worden in de gemeenschap en niet aansluiten bij de mensen in de gemeenschap. Er wordt bijvoorbeeld naar boven gehaald dat veel mensen het taboe op huiselijk geweld of de achterstelling van meisjes, eigenlijk niet oké vinden. Ook dit lijkt een effectieve aanpak uit de wetenschappelijke literatuur. De socratische gespreksmethode kan hierbij een goede methode zijn, al is hier nog niet veel onderzoek naar gedaan.
- Dit bespreken van hoe mensen zich daadwerkelijk voelen, werkt echter alleen wanneer mensen zich op een andere manier voelen of andere dingen vinden dan de huidige sociale norm voorschrijft. Wanneer mensen dat nog niet vinden is het zinvol om eerst aandacht te besteden aan inleven in slachtoffers en / of aan de schade die de sociale normen en schadelijke praktijken, veroorzaken. Beide strategieën worden toegepast door het consortium en zijn kansrijk volgens de wetenschappelijke literatuur, ook al vragen ze nog om meer onderzoek.
- Informatie geven over hulpverlening en waar je dat kan vinden, kan ook zinnig zijn in het kader van empowerment, maar hier is nog weinig onderzoek naar gedaan. Om empowerment van slachtoffers van huiselijk geweld verder te bevorderen moet ook ingezet worden op o.a. het trainen van vaardigheden en vergroten van zelfvertrouwen; een deel van de consortiumpartners doet dit ook.
- Het geven van informatie over religie kan sociaal gedrag bevorderen in het geval dat mensen hun religie beleven, ervaren en associëren met moreel gedrag. Echter, het bespreken van religie kan de positie van LHBT-personen juist verslechteren, zo wijzen verschillende studies uit.

5 Tips uit de praktijk

Hieronder staan belangrijke tips die de zeven consortiumpartners mee willen geven aan zelforganisaties en / of nieuwe gespreksleiders die met de thema's aan de slag gaan.

- **Neem veel tijd voor voorbereiding:** Voordat de bijeenkomst begint, is er al veel werk gedaan door mensen met invloed en gezag te overtuigen van het nut en noodzaak van het thema. Dit kost flink veel tijd, maar betaalt zich terug doordat de deelnemers dan ook echt naar de bijeenkomst komen.
- **Geef ruimte aan wat er leeft:** Soms hebben deelnemers grote behoefte om te praten over een thema dat bij hen leeft. Geef hen de ruimte om het hierover te hebben zodat zij zich gehoord voelen en probeer langzaam maar zeker toe te werken naar het thema waar je het eigenlijk over wil hebben.
- **Leg een relatie met discriminatie op grond van religie en achtergrond:** Deelnemers kunnen soms sceptisch zijn over dat discriminatie op grond van seksuele voorkeur wordt besproken met hen terwijl zij zelf veel last hebben van discriminatie op grond van achtergrond en religie en het gevoel hebben dat hier geen aandacht voor is. Tip is hierbij duidelijk te maken dat beide vormen van discriminatie juist veel gemeen hebben elkaar en beide vragen om een stevige aanpak.
- **Reageer rustig en respectvol op weerstand:** Als gespreksleiders te maken krijgen met weerstand, dan wordt hier niet met afwijzen op gereageerd. De reacties mogen er zijn, maar gespreksleiders worden gestimuleerd om dit niet de focus te laten zijn van de bijeenkomsten.

Deelnemers tijdens een bijeenkomst voor gespreksleiders van de Alliantie Verandering van Binnenuit.

- **Wees flexibel:** Hoe wordt gedacht over gender en seksualiteit verschilt sterk per groep deelnemers. Wees daarom flexibel met je programma en sluit aan bij waar de groep is. Wanneer je 'te ver op de troepen voorruit loopt', loop je het risico het contact met de groep te verliezen

- **Wees realistisch:** Het is niet realistisch om te verwachten dat een zeer conservatieve groep deelnemers in een paar bijeenkomsten verandert in een groep die LHBT volledig accepteert. Wel is het mogelijk om hen met meer respect te leren omgaan met LHBT-personen. Pas je verwachtingen dus aan bij waar de groep is.

Randvoorwaarden

Om duurzame veranderingen in sociale normen binnen migranten- en vluchtelingen gemeenschappen op gang te brengen, hebben zelforganisaties van mensen van migranten- en vluchtelingenachtergrond onder meer het volgende nodig:

- **Tijd en vooral continuïteit.** Korte projectsubsidies of andere kortstondige financiële impulsen aan organisaties zijn daarom vaak niet voldoende om zo'n veranderproces op gang te brengen. Een continuïteit in middelen van organisaties die de bijeenkomsten organiseren.
- **Verankering in lokaal beleid.** Om te zorgen dat 'verandering van binnenuit' geen 'losse flodder' is en duurzaam wordt geborgd in een gemeente, is een verankering in lokaal beleid nodig. Het stimuleren van verandering van binnenuit binnen migranten- en vluchtelingengemeenschappen past bij verschillende beleidsterreinen van de gemeente en verbindt deze aan elkaar. Denk aan veiligheidsbeleid in het bijzonder aan beleid gericht op de aanpak van huiselijk geweld, emancipatiebeleid, integratiebeleid, antidiscriminatiebeleid en LHBTI-emancipatiebeleid. Ook het actieve burgers dusdanig faciliteren dat zij kunnen werken aan het veranderen van hun eigen sociale omgeving, sluit nauw aan bij de participatiesamenleving en / of Wmo-beleid. Lees in deze [handreiking voor gemeenten](#) daar meer over.

Samenvatting en conclusie

Zelfbeschikking is het recht om eigen levenskeuzen te maken over onder meer liefde, seksualiteit en relaties. In het bijzonder voor meisjes, vrouwen en LHBT-personen is dit recht nog lang geen vanzelfsprekendheid. Denk bijvoorbeeld aan meisjes die niet mogen kiezen met wie ze willen trouwen, vrouwen die van hun echtgenoot het huis niet uit mogen of LHBT-personen die vanwege hun familie niet zichzelf kunnen zijn. Hierbij is niet alleen sprake van een schending van het recht op zelfbeschikking maar ook van discriminatie op grond van sekse en seksuele voorkeur. Meisjes, vrouwen en LHBT-personen lopen ook meer kans op diverse vormen van gender gerelateerd geweld zoals (ex)partnergeweld, seksueel geweld, huwelijksdwang, achterlating en eerge-relateerd geweld. In hechte gemeenschappen waar sociale controle heerst en gemeenschappelijke sociale normen zijn, kan dit risico op geweld nog groter zijn of kan het moeilijker zijn om het geweld te stoppen.

Een focus op specifieke doelgroepen

Gender gerelateerd geweld, discriminatie en een gebrek aan zelfbeschikking zijn mondiale problemen. Ook in Nederland komen deze problemen onder de hele bevolking voor, maar het Consortium Zelfbeschikking richt zich specifiek op mensen met een migratie- of vluchtelingenachtergrond. Zij houden al tientallen jaren vanuit diverse projecten, bijeenkomsten met mensen van een migratie- of vluchtelingenachtergrond om sociale normen te veranderen en empowerment en zelfbeschikking van individuen te bevorderen. Momenteel werken zij hieraan vanuit de Alliantie Verandering van Binnenuit waarbij zij ook van elkaar leren en ondersteund worden door Movisie onder meer met wetenschappelijke kennis gebundeld in een [toolbox](#).

Werkwijzen

Meestal worden drie bijeenkomsten met eenzelfde groep deelnemers gehouden. Die deelnemer hebben vaak deels dezelfde achtergrond, hebben eenzelfde religieuze achtergrond of wonen in eenzelfde buurt. De bijeenkomsten worden vaak gehouden in buurthuizen en soms in moskeeën of huiskamers. De mensen worden geworven via de gespreksleider die over een flink netwerk beschikt in een bepaalde gemeenschap of een bepaald gebied. Die gespreksleider kan zelf actief zijn bij een zelforganisatie of daar veel mee samenwerken. Een deel van de consortiumpartners werkt ook met gespreksleiders die officieel een zelforganisatie vertegenwoordigen. Bij alle consortiumpartners krijgen de gespreksleiders een training die hen de methodiek aanleert en voorbereidt op de bijeenkomst. Desalniettemin heeft de gespreksleider vaak de vrijheid om zelf de werkwijzen / werkvormen te kiezen die hij of zij inzet bij een bijeenkomst. De dialoog is de meest gekozen werkvorm (zoals de socratische gespreksmethode) maar ook wordt gebruikt gemaakt van filmpjes, sprekers of casussen.

Werkzame elementen

Iedere consortiumpartner en iedere gespreksleider die een bijeenkomst leidt, heeft zijn eigen werkwijze. Toch zijn een aantal aanpakken gemeenschappelijk. In deze publicatie zijn die gemeenschappelijke elementen beschreven die onderbouwd kunnen worden vanuit de wetenschappelijke literatuur:

- **Sociale normen veranderen:** Alle werkwijzen zetten in op het veranderen van sociale normen. Sociale normen veranderen om de acceptatie van man-vrouw-gelijkheid en LHBT-personen te bevorderen, komt uit de wetenschappelijke literatuur naar voren als een zeer kansrijke aanpak: want of mensen al dan niet LHBT-personen en vrouwen discrimineren, hangt sterk af van de sociale norm.
- **Een gemeenschapsaanpak:** De aanpak die het Consortium Zelfbeschikking kiest lijkt veel op wat in de wetenschappelijke literatuur een community

based approach genoemd wordt. Dit is een bewezen aanpak om sociale normen te veranderen, en is een bewezen effectieve insteek (in met name lage inkomenslanden) als het gaat om de positie van vrouwen te verbeteren en discriminatie ten aanzien van LHBT-personen te verminderen. Het gaat erom dat tijdens een reeks van bijeenkomsten samen nieuwe normen worden gesteld door mensen die samen het gevoel hebben een gemeenschap te vormen (dat kunnen mensen zijn met eenzelfde achtergrond maar ook bijvoorbeeld mensen in dezelfde wijk). Een aandachtspunt is hierbij dat na een reeks bijeenkomsten met mensen uit de gemeenschap, er concrete plannen moeten worden gemaakt om de acties voort te zetten die de gemeenschap heeft bedacht.

- **Mensenrechten centraal zetten:** alle consortiumpartners werken vanuit de mensenrechten maar een deel van de consortiumpartners besteedt expliciet aandacht aan de mensenrechten (in het bijzonder vrouwenrechten, kinderrechten en de rechten van LHBT-personen) op de bijeenkomsten en geeft hier uitleg over. Ze zetten het in als normerend kader om te onderstrepen dat gender gerelateerd geweld verkeerd is en dat iedereen recht heeft op zelfbeschikking en gelijke behandeling. Het bespreken van de mensenrechten en normen stellen vanuit de mensenrechten, kan helpen om sociale normen te veranderen, zo komt naar voren uit de wetenschappelijke literatuur.
- **Zelfreflectie stimuleren:** De meeste consortiumpartners zetten (ook) in op het bespreekbaar maken van wat mensen werkelijk voelen en/of vinden om op die manier te laten zien dat de huidige sociale normen en schadelijke praktijken eigenlijk niet breed gedeeld worden in de gemeenschap en niet aansluiten bij de mensen in de gemeenschap. Er wordt bijvoorbeeld naar boven gehaald dat veel mensen het taboe op huiselijk geweld of de achterstelling van meisjes, eigenlijk niet oké vinden. Ook dit lijkt een effectieve aanpak uit de wetenschappelijke literatuur.

- **Uitleg geven over schadelijke gevolgen van geweld:** vaak wordt er uitleg gegeven over de nadelige gevolgen van bijvoorbeeld huwelijksdwang, achterlating of besnijdenis. Al leidt dit niet tot een directe gedragsverandering, uit de wetenschappelijke literatuur komt naar voren dat het vergroten van het 'risico perspectief' (dus ervaren dat je risico loopt) mogelijk wel kan bijdragen aan veranderen.
- **Informatie geven over hulpverlening:** er wordt vaak uitgelegd waar je hulp kan vinden als jij zelf of iemand die je kent te maken heeft met een vorm van gender gerelateerd geweld. Uit de literatuur komt naar voren dat het heel zinnig kan zijn in het kader van empowerment, maar hier is nog weinig onderzoek naar gedaan. Om empowerment van slachtoffers van huiselijk geweld verder te bevorderen zou ook ingezet moeten worden op o.a. het trainen van vaardigheden en vergroten van zelfvertrouwen zoals een aantal consortiumpartners al doen.

Het geven van informatie over religie gebeurt soms, in het bijzonder wanneer deelnemers daar zelf vragen over hebben. Uit de wetenschappelijke literatuur komt naar voren dat religie sociaal gedrag zou kunnen bevorderen in het geval dat mensen hun religie beleven, ervaren en associëren met moreel gedrag. Echter, het bespreken van religie kan de positie van LHBT-personen juist verslechteren, zo wijzen verschillende studies uit.

Bronnenlijst

Aalst, S., Johannink, R. (2007). *Eergerelateerd geweld in Nederland; een onderzoek naar mannelijke slachtoffers. Bekend maakt onbeminde!* Utrecht: In-Pact.

Arango, D. J., Morton, M., Gennari, F., Kiplesund, S., Ellsberg, M. (2014). Interventions to prevent or reduce violence against women and girls: A systematic review of reviews. *Women's Voice and Agency Research Series*, 2014, No.10.

Arib, K. (2011). *Allah heeft ons zo gemaakt: liefde tussen vrouwen*. Amsterdam: Uitgeverij Balans

Bard, B., Rothgerber, H. (2018). *Religious Motivation, Priming and Their Effects on Sexist Language*.

Bakker, H., Noor, S. (2015). *Factsheet huwelijksdwang*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Bakker, H., Schakenraad, W., Gent, E. van (2020). *De meldcode bij (vermoedens van) eergerelateerd geweld*. Utrecht: Movisie.

Bartels, E. (2005). *Onderzoeksnotitie over migrantenvrouwen en kinderen die gedwongen zijn achtergelaten in landen van herkomst. Voorstudie voor Adviescommissie van Vreemdelingenzaken*. Den Haag.

Bartholomew, L.K., Parcel, G.S., Kok, G., Gottlieb, N.H., Fernandez, M.E (2011). *Planning Health Promotion Programs. An Intervention Mapping Approach. Third edition*. San Francisco: Jossey-Bass.

Batson, C. D., & Ahmad, N. Y. (2009). Using empathy to improve intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review*, 3(1), 141-177.

Beaulaurier, R. L., Seff, L. R., Newman, F. L., Dunlop, B. (2007). External barriers to help seeking for older women who experience intimate partner violence. *Journal of Family Violence*, 22(8), 747-755.

Becker, J. C., Swim, J. K. (2011). Seeing the unseen: Attention to daily encounters with sexism as way to reduce sexist beliefs. *Psychology of Women Quarterly*, 35(2), 227-242.

Belhaj, (2019). *De Marokkaanse islam als exportproduct tegen extremisme*. <https://nos.nl/artikel/2301619-de-marokkaanse-islam-als-exportproduct-tegen-extremisme.html> Geraadpleegd op 18-6-2020.

Benhabib, S. (2002). *The claims of culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton: Princeton University Press.

Blanchard, F. A., Crandall, C. S., Brigham, J. C., Vaughn, L. A. (1994). Condemning and condoning racism: A social context approach to interracial settings. *Journal of Applied Psychology*, 79(6), 993.

Brenninkmeijer, N., Geerse, G., Roggeband, C. (2009). *Eergerelateerd Geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld*. Den Haag: SDU.

Brewer, N. T., Chapman, G. B., Gibbons, F. X., Gerrard, M., McCaul, K. D., Weinstein, N. D. (2007). Meta-analysis of the relationship between risk perception and health behavior: the example of vaccination. *Health psychology*, 26(2), 136.

Broockman, D., Kalla, J. (2016). Durably reducing transphobia: A field experiment on door-to-door canvassing. *Science*, 352(6282), 220-224.

Buijs, L., Hekma, G., Duyvendak, J. W. (2008). *Als ze maar van me afblijven: Een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Burch-Brown, J., & Baker, W. (2016). Religion and reducing prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(6), 784-807.

Campbell, M., Hinton, J. D., Anderson, J. R. (2019). A systematic review of the relationship between religion and attitudes toward transgender and gender-variant people. *International Journal of Transgenderism*, 20(1), 21-38.

Carpenter, T. P., Marshall, M. A. (2009). An examination of religious priming and intrinsic religious motivation in the moral hypocrisy paradigm. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(2), 386-393.

Cattaneo, L. B., Goodman, L. A. (2015). What is empowerment anyway? A model for domestic violence practice, research, and evaluation. *Psychology of Violence*, 5(1), 84.

Cislaghi, B., Heise, L. (2018). Theory and practice of social norms interventions: eight common pitfalls. *Globalization and Health*, 14(1), 1-10.

Cense, M., Ganzevoort, R. R. (2017). Navigating identities: subtle and public agency of bicultural gay youth. *Journal of Homosexuality*, 64(5), 654-670.

Cornelissens, A., Kuppens, J., Ferwerda, H. (2009). *Huwelijksdwang - een verbintenis voor het leven?* Den Haag: Ministerie van Justitie.

Crandall, C. S., Eshleman, A., O'Brien, L. (2002). Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(3), 359.

Dardis, C. M., Dichter, M. E., Iverson, K. M. (2018). Empowerment, PTSD and revictimization among women who have experienced intimate partner violence. *Psychiatry Research*, 266, 103-110.

Daru, S., Mejdoubi, J., Vaan, K. de, Visser, A. (2016). *Huiselijk geweld verklaard vanuit gender perspectief*. Utrecht / Amsterdam: Movisie, Atria & Regioplan.

De Graaf, H., Borne, van den M., Nikkelen, S., Twisk, D., Meijer, S. (2017) *Seks onder je 25e: seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Utrecht: Rutgers en Soa Aids Nederland.

De Graaf, H. & Wijsen, C. (red.) (2018). *Seksuele gezondheid in Nederland 2017*. Utrecht: Rutgers.

De Graaf, H. Nikken, P., Felten, H., Janssens, K. & Berlo, W. van (2008). *Seksualisering: Reden tot zorg? Een verkennend onderzoek onder jongeren*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep / Nederlands Jeugdinstituut.

Elferink, J., Emmen, M. (2017) *LHBT-vluchteling of asielzoeker zijn in Nederland. Ondersteuning en acceptatie van LHBT-asielzoekers en -vluchtelingen. Behoeften, ervaringen en good practices*. Utrecht: Movisie.

Ellsberg, M., Arango, D. J., Morton, M., Gennari, F., Kiplesund, S., Contreras, M., Watts, C. (2015). Prevention of violence against women and girls: what does the evidence say? *The Lancet*, 385(9977), 1555-1566.

Emmerink, P. M., Vanwesenbeeck, I., Eijnden, R. J. van den, Bogt, T. F. ter (2016). Psychosexual correlates of sexual double standard endorsement in adolescent sexuality. *The Journal of Sex Research*, 53(3), 286-297.

Ermers, R. (2007). *Eer en eerwraak, definitie en analyse*. Amsterdam: Bulaaq.

Felten, H., Janssens, K., Brants, L. (2009). *Seksualisering: je denkt dat het normaal is. Onderzoek naar de beleving van jongeren*. Utrecht: Movisie.

Felten, H. (2010) *Als meiden geen uitweg meer zien. 10 vragen over suïcidaal gedrag onder meiden van Turkse, Marokkaanse en Hindoestaanse afkomst*. Utrecht: Movisie.

Felten, H., Bakker, H. (2015). *Eergerelateerd geweld & seksuele en genderdiversiteit*. Utrecht: Movisie.

Fleming, C. E., Resick, P. A. (2017). Help-seeking behavior in survivors of intimate partner violence: Toward an integrated behavioral model of individual factors. *Violence and Victims*, 32(2), 195-209.

Frans, E., De Wilde, K., Janssens, K., Berlo, W. van, Peeters, K., Storms, O. (2016). *Buiten de lijnen. Sensoa Vlaggensysteem voor kinderen en jongeren met bijzondere behoeften*. Antwerpen / Apeldoorn: Garant Uitgevers NV.

Gidycz, C. A., McNamara, J. R., Edwards, K. M. (2006). Women's risk perception and sexual victimization: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 11(5), 441-456.

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Orehek, E., Abdollahi, A. (2012). Intrinsic religiosity reduces intergroup hostility under mortality salience. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 451-461.

Haggard, M. C., Kaelen, R., Saroglou, V., Klein, O., Rowatt, W. C. (2018). Religion's role in the illusion of gender equality: Supraliminal and subliminal religious priming increases benevolent sexism. *Psychology of Religion and Spirituality*.

Harding, H. G., Helweg-Larsen, M. (2009). Perceived risk for future intimate partner violence among women in a domestic violence shelter. *Journal of Family Violence*, 24(2), 75.

Haslam, S. A., Oakes, P. J., McGarty, C., Turner, J. C., Reynolds, K. J., Eggins, R. A. (1996). Stereotyping and social influence: The mediation of stereotype applicability and sharedness by the views of in-group and out-group members. *British Journal of Social Psychology*, 35(3), 369-397.

Herek, G. M., McLemore, K. A. (2013). Sexual prejudice. *Annual Review of Psychology*, 64, 309-333.

Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W. Andriessen, I. (2016) *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hodson, G., Choma, B. L., Costello, K. (2009). Experiencing alien-nation: Effects of a simulation intervention on attitudes toward homosexuals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 974-978.

Hoffarth, M. R., Hodson, G., Molnar, D. S. (2018). When and why is religious attendance associated with antigay bias and gay rights opposition? A justification-suppression model approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 115(3), 526.

Janssen, J., & Sanberg, R. (2013). Als de berg niet naar Mohammed komt... *Tijdschrift voor Criminologie*, 55(2).

Jewkes, R., Flood, M., Lang, J. (2015). From work with men and boys to changes of social norms and reduction of inequities in gender relations: a conceptual shift in prevention of violence against women and girls. *The Lancet*, 385(9977), 1580-1589.

Johnson, M. K., Rowatt, W. C., LaBouff, J. (2010). Priming Christian religious concepts increases racial prejudice. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 119-126.

Johnson, M. K., Rowatt, W. C., LaBouff, J. P. (2012). Religiosity and prejudice revisited: In-group favoritism, out-group derogation, or both? *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(2), 154.

Kazan, C. (2019). *Tegen de stroom in is het kwaad roeien. Een kwalitatieve evaluatie naar de werkwijze van gespreksleiders om de sociale acceptatie van LHBTI's en gendergelijkheid te bevorderen binnen het project Verandering van Binnenuit*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Koning, M.J.M. de (2011). De transnationale salafiyahbeweging. *Internationale Spectator*, vol. 65, iss. 10, (2011), pp. 516-521.

Ku, G., Wang, C. S., Galinsky, A. D. (2015). The promise and perversity of perspective-taking in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 35, 79-102.

Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuyper, L. (2017) *Transgender personen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kriek, F., Vonk, H., Heuts, L., Bos, D., Ganzevoort, R., Doodeman, S. (2015). *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze LHBT's*. Amsterdam: Regioplan.

LaBouff, J. P., Rowatt, W. C., Johnson, M. K., & Finkle, C. (2012). Differences in attitudes toward outgroups in religious and nonreligious contexts in a multinational sample: A situational context priming study. *International Journal for the Psychology of Religion*, 22(1), 1-9.

Linos, N., Slopen, N., Subramanian, S. V., Berkman, L., & Kawachi, I. (2013). Influence of community social norms on spousal violence: a population-based multilevel study of Nigerian women. *American journal of public health*, 103(1), 148-155.

Lundgren, R., & Amin, A. (2015). Addressing intimate partner violence and sexual violence among adolescents: emerging evidence of effectiveness. *Journal of Adolescent Health*, 56(1), S42-S50.

Maliepaard E. (2015). Bisexual citizenship in the Netherlands: On homo-emancipation and bisexual representations in national emancipation policies. *Sexualities*: OnlineFirst.

Marcusán, A. K., Singla, L. R., Secka, D. M., Utzet, M., & Le Charles, M. A. (2016). Female genital mutilation/cutting: changes and trends in knowledge, attitudes, and practices among health care professionals in the Gambia. *International journal of women's health*, 8, 103.

Merzel, C., & D'Afflitti, J. (2003). Reconsidering community-based health promotion: promise, performance, and potential. *American journal of public health*, 93(4), 557-574.

Monteith, M. J., Deneen, N. E., & Tooman, G. D. (1996). The effect of social norm activation on the expression of opinions concerning gay men and Blacks. *Basic and Applied Social Psychology*, 18(3), 267-288.

Movisie (2016) *Wat is huiselijk geweld? Huiselijk geweld in het perspectief van een veranderend sociaal domein* www.movisie.nl/artikel/wat-huiselijk-geweld
Geraadpleegd op 18-6-2020

Munger, K. (2017). Tweetment effects on the tweeted: Experimentally reducing racist harassment. *Political Behavior*, 39(3), 629-649.

Naaikens, V., E. A. (2019) *Wat zeggen internationale verdragen over onafhankelijke verblijfsvergunningen voor vrouwen?* Den Haag: Netwerk VN-Vrouwenverdrag.

Nurius, P. S. (2000). Risk perception for acquaintance sexual aggression: A social-cognitive perspective. *Aggression and Violent Behavior*, 5(1), 63-78.

Oforu, E. K., Chambers, M. K., Chen, J. M., Hehman, E. (2019). Same-sex marriage legalization associated with reduced implicit and explicit antigay bias. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(18), 8846-8851.

Overstreet, N. M., & Quinn, D. M. (2013). The intimate partner violence stigmatization model and barriers to help seeking. *Basic and applied social psychology*, 35(1), 109-122.

Oyamot Jr, C. M., Jackson, M. S., Fisher, E. L., Deason, G., Borgida, E. (2017). Social norms and egalitarian values mitigate authoritarian intolerance toward sexual minorities. *Political Psychology*, 38(5), 777-794.

Paluck, E. L. (2009a). Reducing intergroup prejudice and conflict using the media: a field experiment in Rwanda. *Journal of personality and social psychology*, 96(3), 574.

Paluck, E. L. (2009b). What's in a norm? Sources and processes of norm change. *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 96, No. 3, 594-600.

Paluck, E. L., Ball, L., Poynton, C., Sieloff, S. (2010). Social norms marketing aimed at gender based violence: A literature review and critical assessment. *New York: International Rescue Committee*.

Perez, S., Johnson, D. M., Wright, C. V. (2012). The attenuating effect of empowerment on IPV-related PTSD symptoms in battered women living in domestic violence shelters. *Violence against women*, 18(1), 102-117.

Pierik, C., Meintser, N. (2008). *Dubbel en dwars. Naar hulpverlening-op-maat voor allochtone jongeren (m/v) met homoseksuele gevoelens*. Utrecht: Movisie.

Pietri, E. S., Johnson, I. R., Ozgumus, E., Young, A. I. (2018). Maybe she is relatable: Increasing women's awareness of gender bias encourages their identification with women scientists. *Psychology of Women Quarterly*, 42(2), 192-219.

Puhl, R. M., Schwartz, M. B., Brownell, K. D. (2005). Impact of perceived consensus on stereotypes about obese people: a new approach for reducing bias. *Health Psychology*, 24(5), 517.

Preston, J. L., Ritter, R. S., Ivan Hernandez, J. (2010). Principles of religious prosociality: A review and reformulation. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(8), 574-590.

Ramsay, J. E., Pang, J. S., Shen, M. J., Rowatt, W. C. (2014). Rethinking value violation: Priming religion increases prejudice in Singaporean Christians and Buddhists. *International Journal for the Psychology of Religion*, 24(1), 1-15.

Römkens, R., de Jong, T., Harthoorn, H. (2014). *Geweld tegen vrouwen. Europese onderzoeksgegevens in Nederlandse context* Amsterdam: Atria.

Rothman, A. J., & Kiviniemi, M. T. (1999). Treating people with information: an analysis and review of approaches to communicating health risk information. *JNCI monographs*, 1999(25), 44-51.

Rutgers & Movisie (2015) Het whitepaper 'Seksuele grensoverschrijding en seksueel geweld: feiten en cijfers'. Utrecht: Rutgers / Movisie.

Schuyf, J. en H. Felten (2012) Geweld tegen lesbische vrouwen: Een kwalitatieve studie. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 36(4), 241-249.

Schumann, K., McGregor, I., Nash, K. A., & Ross, M. (2014). Religious magnanimity: Reminding people of their religious belief system reduces hostility after threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(3), 432.

Sechrist, G. B., & Milford, L. R. (2007). The influence of social consensus information on intergroup helping behavior. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(4), 365-374.

Sessa V. I. (1996). Using perspective taking to manage conflict and affect in teams. *The Journal of applied behavioral science*, 32(1), 101-115.

Shariff, A. F., Willard, A. K., Andersen, T., & Norenzayan, A. (2016). Religious priming: A meta-analysis with a focus on prosociality. *Personality and Social Psychology Review*, 20(1), 27-48.

Smits van Waesberghe, E., Felten, H., Drost, L., Taouanza, I., & Vijlbrief, A. (2017). *Dilemma's van hulpverleners bij gedwongen partnerkeuze en relatievorming. Onderzoek naar hulpverlening en zelfbeschikking in de context van mensen met een niet Nederlandse of bi-culturele achtergrond*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Smits van Waesberghe, E., Bakker, H., Storms, O. en Stoutjesdijk, F. (2019) Achterlating van jongeren in het buitenland; Handvatten voor professionals en vrijwilligers: welke motieven hebben ouders voor achterlating, en hoe kan je het signaleren en voorkomen? Utrecht: Kennisplatform Integratie en Samenleving.

Smits van Waesberghe, E., Sportel, I., Drost, L., Eijk, van E., Diepenbrock van E. (2014), *Zo zijn we niet getrouwd. Een onderzoek naar omvang en aard van huwelijksdwang, achterlating en huwelijkse gevangenschap*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Spierings, N. (2015). Gender equality attitudes among Turks in Western Europe and Turkey: The interrelated impact of migration and parents' attitudes. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(5), 749-771.

Soetenhorst, B. (2020) *Turken wordt ingeprent dat Nederland hen vijandig gezind is* www.ad.nl/politiek/turken-wordt-ingeprent-dat-nederland-hen-vijandig-gezind-is~a5081f22/?referrer=https://www.google.nl. Geraadpleegd op 18-06-2020.

Stagnaro, M. N., Arechar, A. A., & Rand, D. G. (2019). Are those who believe in God really more prosocial?. *Religion, Brain & Behavior*, 1-16.

Sterckx, J. Dagevos, J. van Lisdonk, W Huijnk (2014) *Huwelijksmigratie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en cultureel Planbureau.

Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. (2001). Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4), 486-496.

Tankard, M. E., & Paluck, E. L. (2016). Norm perception as a vehicle for social change. *Social Issues and Policy Review*, 10(1), 181-211.

Tompkins, T. L., Shields, C. N., Hillman, K. M., & White, K. (2015). Reducing stigma toward the transgender community: An evaluation of a humanizing and perspective-taking intervention. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 34.

Twisk, D., Cense, M., Vijlbrief, A., Felten, H., Emmen M. (2016) *Alliantie genderdiversiteit: literatuuronderzoek*. Utrecht: Alliantie Genderdiversiteit.

Van Eijkeren, Downes, en Veenstra, R. (2018) *Slachtofferschap en huiselijk geweld: prevalentieonderzoek naar de aard, omvang, relaties en gevolgen van schachtoffer- en plegerschap*. Den Haag: WODC.

Van Parys, A. S., Deschepper, E., Roelens, K., Temmerman, M., & Verstraelen, H. (2017). The impact of a referral card-based intervention on intimate partner violence, psychosocial health, help-seeking and safety behaviour during pregnancy and postpartum: a randomized controlled trial. *BMC pregnancy and childbirth*, 17(1), 346.

Van Regenmortel, T. (2002). *Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede*, Acco, Leuven/Leusden.

Vaitla, B., Taylor, A., Van Horn, J., & Cislighi, B. (2017). *Social Norms and Girls' Well-Being: Linking Theory and Practice*. Washington, D.C.: Data2X.

Van Bergen, D. D., & Saharso, S. (2010). Suïcidaal gedrag van jonge vrouwen. De rol van gezinscontext bij Turkse, Hindoestaanse, Marokkaanse en autochtone achtergrond. *Cultuur migratie gezondheid*, 7(2), 62-75.

Van Oosten, N., Visser, A. Hazebroek, L, Daru, S. (2015) *Wat werkt dossier partnergeweld*. Utrecht: Movisie.

Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment. Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*.

VNG (Vereniging Nederlandse Gemeente). (2016). *Het Verdrag van Istanbul*.

Vanwesenbeeck, W. M. A. (2011). Diverse verlangens: seksuele ontwikkeling onder moderne dubbele moraal. Oratie. dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/219807/Vanwesenbeeck+2011+TVS+35-4+Oratie.pdf?sequence=1
Geraadpleegd op 9 maart 2020.

Wittenbrink, B., & Henly, J. R. (1996). Creating social reality: Informational social influence and the content of stereotypic beliefs. *Personality and social psychology bulletin*, 22(6), 598-610.

Zawadzki, M. J., Shields, S. A., Danube, C. L., & Swim, J. K. (2014). Reducing the endorsement of sexism using experiential learning: The Workshop Activity for Gender Equity Simulation (WAGES). *Psychology of Women Quarterly*, 38(1), 75-92.

Zitek, E. M., & Hebl, M. R. (2007). The role of social norm clarity in the influenced expression of prejudice over time. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(6), 867-876.

Zwieten, van M., Biesma, S., Bieleman, S.(2010). *Stand van zaken interdepartementale aanpak huiselijk geweld* IntraVal: Groningen / Rotterdam.

Internetbronnen

Amnesty International: *zelfbeschikking en mensenrechten*. www.amnesty.nl/encyclopedie/zelfbeschikking-en-mensenrechten (geraadpleegd op 25-3-2020).

Bakker, H. (2016). *Wat zijn schadelijke traditionele praktijken?* Utrecht: Movisie. www.movisie.nl/artikel/wat-zijn-schadelijke-traditionele-praktijken (geraadpleegd op 26-3-2020).

Jong, E. de, (2018) *Beloningsverschillen tussen mannen vrouwen*. Amsterdam: Atria. atria.nl/nieuws-publicaties/werk-en-zorg/loonkloof/beloningsverschillen-tussen-mannen-vrouwen (geraadpleegd op 25-3-2020).

Colofon

Auteur: Hanneke Felten.

Deze publicatie is ontwikkeld in nauwe samenwerking met het Consortium Zelfbeschikking: het Inspraakorgaan Turken (IOT), Stichting Kezban, Federatie van Somalische associaties in Nederland (FSAN), Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah, HTIB (Turkse arbeidersvereniging in Nederland) en Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON). De foto's zijn gemaakt in 2019 tijdens een bijeenkomst van de alliantie voor gespreksleiders.

Met dank aan: Hilde Bakker en Oka Storms.

Foto's: Dianne van der Velden.

Eindredactie: Paul van Yperen, Communicatie Movisie.

Vormgeving: Ontwerpburo Suggestie & illusie

© Movisie, Utrecht, 2020. Gedeeltelijke overname van teksten is alleen toegestaan met bronvermelding.

Downloaden: www.movisie.nl

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Alliantie Verandering van Binnenuit

Deze handreiking is een publicatie van de Alliantie Verandering van Binnenuit. Deze alliantie wil de veiligheid, gelijkheid en acceptatie van vrouwen en LHBT's bevorderen, specifiek in de diverse migranten- en vluchtelingengemeenschappen in Nederland. Zij werkt nadrukkelijk 'van binnenuit', op basis van de wensen, ideeën en ervaringen met methoden en strategieën van de gemeenschappen en hun organisaties. Deze insteek blijkt ook wetenschappelijk gefundeerd: of mensen hun best doen om mannen en vrouwen gelijk te behandelen en LHBT's niet te discrimineren, hangt sterk af van hoe hun omgeving denkt dat 'het hoort'. Dit soort sociale normen hebben vaak veel invloed op gedrag; soms zelfs meer dan individuele opvattingen.

De Alliantie Verandering van Binnenuit bestaat uit het Consortium Zelfbeschikking (van het Inspraakorgaan Turken (IOT), Stichting Kezban, Federatie van Somalische Associaties in Nederland (FSAN), Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), Stichting Landelijke Werkgroep Mudawwanah, HTIB (Turkse arbeidersvereniging in Nederland) en Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON)), en Movisie. Het werk van de Alliantie wordt mogelijk gemaakt dankzij financiering van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Kijk voor meer informatie op movisie.nl/verandering-binnenuit.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

